

XXI ЗУУНЫ МАЛЧИН

МОДУЛЬ 2

МАЛ СҮРЭГ ТАРГАН ТАВТАЙ ЮУ?

Хөдөө Аж Ахуйн
Үйлдвэрлэлд Шинжлэх
Ухааны Ололт Нэвтрүүлэх Төв

Олон Улсын Хөдөлмөрийн
Байгууллага

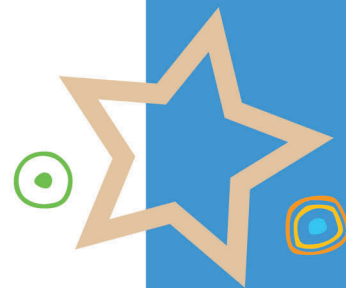
XXI ЗУУНЫ МАЛЧИН

МОДУЛЬ 2. МАЛ СҮРЭГ ТАРГАН ТАВТАЙ ЮУ?

УЛААНБААТАР

2013

ТАНИХ ТЭМДЭГ

Уншаарай

Анхаараарай

Хүүхэдтэйгээ ярилцаарай

Өөрийгөө үнэлээрэй

Модуль 2. МАЛ СҮРЭГ ТАРГАН ТАВТАЙ ЮУ?

Боловсруулсан:

Д.Гүндэгмаа

Хянан тохиолдуулсан:

И.Ханымхан, Ч.Нилбаатар, Н.Монголмаа

Зураач:

Г.Амарсанаа

Хэвлэлийн эхийг бэлтгэсэн:

Б.Эрдэнэчимэг

АГУУЛГА

1. Удиртгал	5
2. Бог малтай айлын зуны ажил	7
3. Малд ашигтай болон хортой ургамал	11
4. Отор, түүний төрөл	15
5. Бог малтай айлын намрын ажил	22
6. Бог малын өвөл, хаврын маллагааны талаар анхаарах зүйл	27
7. Бод малын арчилгаа, маллагааны талаар анхаарах зүйл	32
8. Ашигласан материал	40

МОДУЛЬ 2. МАЛ СҮРЭГ ТАРГАН ТАВТАЙ ЮУ?

Зорилго: Мал маллах арга ухаанаас суралцаж, мал маллагааны уламжлалт болон орчин үеийн аргыг хэрэглэх мэдлэг, чадвар эзэмшиж, малчны хөдөлмөрийг бишрэн хүндлэх хандлагатай болно.

Энэхүү модулийг үзэх явцад Та:

- Мал маллах уламжлалт болон орчин үеийн арга ухаанаас суралцана.
- Мал маллагаандаа ашиглах зөвлөгөө санамж авч, тодорхой даалгавар гүйцэтгэнэ.
- Малчны хөдөлмөрийг бишрэн хүндлэх, мал-эрдэнээ хайрлах сэтгэлтэй болно.

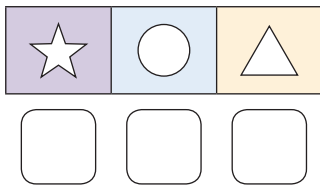
1. Асуултад хариулаарай.

Асуулт	Тийм	Сурах юм бий	Муу мэднэ
1. Ямар малтай айлыг сайхан малтай айл гэдгийг мэдэх үү?	★	○	△
2. Бог малтай айл зун, намарт ямар ажлыг хэзээ хийх талаар тодорхой мэдэх үү?	★	○	△
3. Бог малын зун, намрын хариулга, маллагааны талаар сайн мэдэх үү?	★	○	△
4. Бог малын өвөл, хаврын хариулга, маллагааны талаар сайн мэдэх үү?	★	○	△
5. Бэлчээрийнхээ өвс ургамлыг сайн мэдэх үү?	★	○	△
6. Малыг оторлоход анхаарах зүйлийн талаар мэдэх үү?	★	○	△
7. Малын ус, хужрыг тохируулах талаар мэдэх үү?	★	○	△
8. Бод малын хариулга, маллагааны талаар анхаарах зүйлийг мэдэх үү?	★	○	△
9. Төл хүлээн авч бойжуулахад анхаарах зүйлийн талаар мэдэх үү?	★	○	△
10. Мал тамгалах тухай мэдэх үү?	★	○	△

2. Тухайн дүрсийг хэдэн удаа сонгосноо доод талын дөрвөлжинд тоогоор бичээрэй.

Хэрвээ та ★-г 6 удаа сонгосон бол түүний доод талын дөрвөлжинд **6** гэх мэтээр тэмдэглээрэй.

Санамж

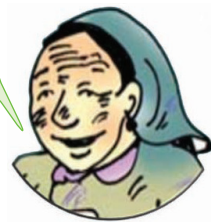
- ★ 8-10 байвал Та мал маллах талаар туршлагатай, гэхдээ мэдлэг, туршлагаа баяжуулах шаардлагатай.
- 6-7 байвал Та малын хариулга, маллагааны талаар мэдлэг, туршлага багатай, энэ талаар их зүйл сурах шаардлагатай.
- △ 4-5 байвал Та малын хариулга, маллагааны талаар шамдан суралцаарай гэж зөвлөж байна.

1. УДИРТГАЛ

-За хө, хэдэн тооны ямар малтай байх вэ? гэдгээс хичээлээ эхэлнэ дээ. Танайх шиг хүн бүл цөөнтэй төрөл бүрийн малтай байх ч амаргүй л болов уу.

-Тийм ээ, Болороо бид хоёр Өрхийн хөгжлийн төлөвлөгөөндөө 2 жилийн дараа хэдэн малтай болно гэж бичих вэ гээд ярилцаад л байна. Болороо сүүтэй үнээ л гэх юм. Харин би бол хэдэн адуутай болмоор байдаг.

-Аль аль нь боддог л бодол. Сүргийн бүтэц нь зөв айлыг сайхан малтай айл гэдэг. Юу ч гэсэн эрдэмтэд юу гэж үзэж байна харъя, хө.

Эрдэмтдийн үг:

Эрдэмтэн Ю.Адъяа, Б.Пүрэв, Г.Тулга нар. Монголын орны байгаль цаг уурын бүсүүдэд нэг малчин өрх дунджаар ямар бүтэцтэй, хэчнээн малтай байх, нэг жилд хэчнээн зардал гаргаад, хэчнээн хэмжээний орлого, ашиг олж болох талаар судалгаа хийжээ.

Малын төрөл	Эзлэх хувь	Тоо толгой
Өрхийн нийт малын тоо	100.0%	300-500
Тэмээ	1.4%	4-7
Адуу	13.1%	39-65
Үхэр	6.8%	20-34
Хонь	50.7%	152-253
Ямаа	28.0%	84-140

Малчид тохиолдож болох эрсдлээс хамгаалахын тулд хэвийн болон тааламжтай жилийн ашгаасаа **20-30%-аар хуримтлал байгуулж** ажиллавал малын ашиг шим, үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлж, малыг тогтвортой өсөх боломжтой гэж үзсэн байна.

-Энэ манай нутагт бол их тохирмоор тоо юм шиг байгаа юм даа, Ганаа минь.

-Би ч гэсэн тэгж бодож байна. Манайх одоогоор 150 орчим малтай. Тэмээ байхгүй. Бид хоёр эхний жилд малаа 200, дараагийн жил 350-400 болгох санаатай байна.

-Одоохондоо тэмээгээр яахав дээ. Заавал тэмээгээр нүүх хэрэг гарвал та нарын ярьдгаар "түрээсэлчихгүй" юу. Төллөх мал хэд юм дээ?

-Эм хонь 60, эм ямаа 30, үнээ-2, гүү-4. Эхний жил төлөө хорогдолгүй авчихвал, ноолуурын чиглэлийн хэдэн ямаа худалдаж авах санаатай байна.

-Энэ намар хүмүүс цас зуднаас айгаад малаа зараад эхлэхээр нь хэдэн охин шүдлэн ямаа худалдаж аваад тэжээчих.

-Та ч "Итгэлт баян"-ны ухаан гаргах юмаа. Арвыг аваад хоёр жилийн дараа 20 болгоно л гэж үзнэ дээ.

-Өнгөрсөн жил "Буянт" хоршооныхон Алтай сумаас их ноолууртай улаан ямаа авч ирж зарсан гэсэн байх аа?

-Тийм гэсэн. Ноолуур ихтэй, ноолуурын чанар нь ч хачин сайн юм байх аа.

Алтайн улаан үүлдрийн хэсгийн ямаа нь галбирын согоггүй, ясжилт сайтай, чийрэг бие цогцостой, наран эвэртэй, улаан цайвар, улаан, хүрэндүү улаан зүстэй, сайн чанарын ноолуур өгдөг. Намар нас гүйцсэн ухна 60-64 кг, эм ямаа 49-53 кг жин татдаг. Нас гүйцсэн ухна 500 г, эм ямаа 420 г хялгас багатай цайвар өнгийн ноолуур өгдөг. Алтайн улаан ямааг Ховд аймгийн Алтай суманд цэврээр үржүүлж, зэргэлдээх нутгийн ямаанд сайжруулагчаар ашиглаж байна.

10 эм ямаа, 420 г ноолуур, 1 кг сайн чанарын ноолуур 60000 төг, 252000 төг. Ганаа хүү ч "баяжиж" өгөх нь дээ!...

"Баяжих" л гэж байгаа бол малаа сайн маллаж сурах хэрэгтэй. Ойроос, хэрэгтэйгээс эхлэх нь бидний **"уриа"** биз дээ. Улсын малын ч ихэнх нь хонь, ямаа, айлын амьжиргааг авч явдаг нь ч хонь, ямаа байгаа болохоор бог малаа хэрхэн хариулж маллах талаар эхлээд ярилцъя.

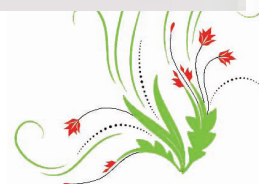
2. БОГ МАЛТАЙ АЙЛЫН ЗУНЫ АЖИЛ

Дасгал 1. Зун хийдэг ажлаа дэвтэртээ жагсааж бичээрэй.

Жишээ:

1. Зун

- Малаа хариулах,
- Хяргах, ноослох,
- Хадлан тэжээл бэлтгэж эхлэх
- Цагаан идээ боловсруулах

Дасгал 2. Өөрийнхөө бичсэнийг зурагтай харьцуулаарай.

-Чиний бичсэн дээр нэмэх юм байна уу, хүү минь?

-Өө байна, байна. Ургамлын хордлого, хүйтэн бороо, үер уснаас сэргийлэх... гээд л

-Энэ улаанаар будсаныг нэмэхээр байна уу? Мартаж боломгүй ажлууд байна шүү.

"Малгайн утаа сэргээж нэрмэлд жаахан халахаараа
Мал буянаа яаж адгуулан маллахыг
Марксизмаар заалгахгүй ээ гээд хэлчихдэг
 Эцэгтээн чөдрийн морийг дөхүүлж тусад орсон
 Эхээс төрөхийн малчин амьдралын хар ухаан"
 гэж нэг сайхан шүлэг байдаг даа. (Ц.Чимэддорж)

Мал маллахыг номноос сурах хэцүү. Учир нь номонд бичсэн бүхэн чиний нутаг ус, мал сүрэгт тэр болгон яг таарахгүй, нутаг нутагт өөр арга ажиллагаа шаардана. Нэг уулын наана цаана байгаа хоёр айлын нэг нь малаа үхүүлж зутарсан байхад, нөгөө нь тавлаг сайхан онд орсон байдаг шүү дээ. Малчин хүн өөрөө л өөртөө тохирсон арга туршлагаа бүтээдэг, баяжуулдаг гэж би боддог. Би юу хэлэх гээд байна вэ гэвэл ном чамд санаа өгнө. Чи баяжуулж, өөртөө тохируулж ашиглана. Тийм ч учраас эрдэмтэн

мэргэд биднийг “амьтан судлаач, ургамал судлаач...” (Доктор О.Уламбаяр), “туурвин бүтээгч, уран бүтээлч, цаг уурч...” (Доктор С.Одхүү) гэж өргөмжлөөд байгаа байх шүү.

Одоо баатар малчин, эрдэмтэн судлаачдынхаа сургаал, зөвлөгөөг уншаарай.

АИХ-ын депутат, Хөдөлмөрийн баатар Ц.Намхайнямбуу

Малаа жаргаадаггүй малчин өөрөө жаргах нь ховор доо. Нэг үгээр хэлбэл, малаасаа эрт босч, малаасаа орой унтаж байж л мал нь тарган, малчин нь жаргалтай байна шүү дээ... Хонь маллах гэдэг чинь зүгээр нэг бэлчээрт гаргачихаад дурандаад суухын нэр биш. Ямар **өвс ургамал идвэл хэр тарга хүч авах, хаана, яаж тогтоож бэлчээх** гээд **амьдралын, ажиглалтын ухаанаа номын ухаанаар баяжуулж** байж сая сайн малчин болно... (Намхайнямбуу, Ц. (1988). **Хонины хишиг**. УБ.)

а. Бог малын зуны хариулга, маллагаанд дараах зүйлийг анхаарна. Үүнд:

- Бог мал сайн таргалдаг, халдварт өвчний голомтгүй, хорт ургамал ургадаггүй, ялаа шумуул багатай сэрүүвтэр нутгийг сонгох,

- Уулын хяр, сархиаг, ар хормой, ухаа толгод, дэнж газрын бэлчээрийн сор дагуулах,

- Хангай, тал хээрийн бүсэд ботуул, ерхөг, хиаг, хазаар өвс, шувуун хөл, тарваган шийр, агь, говийн бүсэд монгол өвс, хиаг, хялгана, таана, хөмөл, бударгана,

хамхуул зэрэг үет болон буурцагт ургамал элбэгтэй бэлчээр нутгийг сонгох,

- Өдөрт 1-2 удаа ханатал нь услах,
- Малыг өтийг түүж керины уусмал түрхэх,
- Халдварт өвчнөөс сэргийлэх тарилга туулгалт хийлгэх,
- Хурга, ишиг имнэх ажлыг өт хорхой гарахаас өмнө хийх,
- Тухайн орон нутагт ургадаг хорт ургамлаас малаа сэргийлэх, (Дэрсэн хор, манчин, голын хор, усан хорс, сүүж өвс, лантанз, хар агширгана)

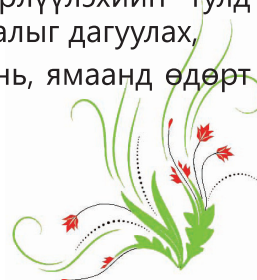

б. Бог малын намрын хариулга, маллагаанд дараах зүйлийг анхаарна. Үүнд:

- Халдварт өвчний голомтгүй ус, хужиртаа ойр, сөл орой тасардаг нутгийг сонгох,

- Сөл хөөлгөж бэлчээрлүүлэхийн тулд тоодог шувууны байрлалыг дагуулах,

- Ногоо хагдрах үед хонь, ямаанд өдөрт 4-5 л ус шаардагдана.

- Байгалийн хужир шүүг ясны үнс, хивэг, адууны хомоолтой хольж өгвөл сайн.
- Бог мал дуртай иддэг ургамлууд нь хангай хээрийн бүсэд зуныхтай ойролцоо байдаг.
- Говийн бүсэд монгол өвс, хазаар, таана, хөмөл, бударгана бүхий бэлчээрийг сонгоно.
- Намарт уулын бүсээс доошилж ялаа, шумуул татарсан нутгийн бэлчээрийг сонгоно.
- Хялгана шивээлсэн нутагт бог мал бэлчээрлүүлэхээс болгоомжлоорой.

Доктор, гавъяат малзүйч Б. Минжигдорж нар

Зун, намар хонь, ямаагаа уул хярын завсар, нам жижиг толгод олонтой, гол хөдөө тэгширсэн жалга дагаж, агь, шувуун хөл, хөмөл, гогод, таана, мангир, хиаг, хялгана, ерхөг, ботиул, шарилж, ганга, ширэгтэй газрыг дагуулж сэлгүүлэн хариулах нь ашигтай. Халуун нартай, хар чийггүй өдөр өглөөний сэрүүнд эрт бэлчээж, үдийн нарны илч хурцдах үед гол, булгийн болон худгийн хүйтэн усанд өдөр бүр үдээс өмнө усалж, зүлэг ширэгтэй сэрүүн газар түр бэлчээвэл мал тогтвортой болдог. Мөн салхи амьсгалуулан сүүдэр дагуулж хариулбал хурж тээрэх нь бага, сайн идээшилдэг. Хот, буудлыг ойр ойрхон сэлгэж, соргог ногоо идэшлүүлж махлуулан таргалуулж, навч цэцэгтэй гашуун хурцлаг ургамлыг дагуулан, уул, хяр, толгодын оройг барьж, сэлгүүлэн хариулах нь зөв. Сард 3-аас доошгүй хужирлаж байх хэрэгтэй. Намаг, шавартай газар хариулахгүй байх хэрэгтэй. Ингэснээр малын ул туурай дэвтэх, шимэгч хорхойн болон эргүү өвчнөөс сэргийлнэ. Бэлчээрт тогтвортой байх үед нь нүд өвдсөн, хөл доголсон, өтөж шархалсан эсэх, бэлчээрлэж буй байдал, хөдөлгөөн зэргийг ажиглан айлын хоньтой нийлүүлэхгүй байхыг хичээгээрэй.

-Дээрх зөвлөмжүүдээс харахад бэлчээртээ ургадаг өвс ургамлыг сайн мэдэх хэрэгтэй байгаа биз?

-Зарим нь манай нутагт байхгүй байх аа? Би ч сайн мэдэхгүй л юм байна. Хоёулаа манай энд хамгийн их ургадаг ургамлаас хэдийг үзье. (Адиа ургамлынхаа цуглуулгыг гаргаж ирэв)

-
Өө олон жил хийсэн. Жил бүр шинэчилж, баяжуулдаг гээч. Сүүлийн үед гар утсаараа зургийг нь өөрөө аваад хүүхдүүддээ өгч угаалгаж байгаа. Хүн насан туршдаа суралцдаг гэж үнэн шүү дээ.

-Тийм байна. Яасан олон ургамал байдаг юм бэ?

-Та чинь яасан олон ургамлын цуглуулгатай юм бэ? Хэзээ нь ийм гоё цуглуулга хийчихдэг байна аа?

-Мундаг юм аа. Би таныг ургамлын зураг аваад ийм сайхан альбом хийж байдаг гэж санаанд ч орсонгүй шүү. Манай сумын музейд ч байхгүй байх.

Ганаа даалгавраа
аваад, дуу аялан
гэр рүүгээ одов.

Саран дэвсгэртэй хас тамгатай
Шагай шиг хэдэн адуу манай адуу

3. МАЛД АШИГТАЙ БОЛОН ХОРТОЙ УРГАМАЛ

Ургамал бүхэн малд ашиг тустай байдаггүй, хортой хорлонтой ургамал ч байна. Дараах мэдээллүүдийг сайн уншаад анхаарах зүйлийг нь тодруулж тэмдэглээрэй. Зураг дээр байгаа ургамлаас ямар нь манай энд ургасан байна, зурагт байхгүй ургамал байна уу, дараа ирэхдээ ажиглаад, зургийг нь аваад ирээрэй.

а. Малд ашигтай ургамал

АГЬ - бог мал жилийн турш гойд сайн, адуу, үхэр өвөл, хавар сайн иддэг бөгөөд ялангуяа өвс ногоо ургах, хагдрах үеэр мал сайн идэж тарга хүчээ авдаг.

ХЯЛГАНА - бүх төрлийн мал ялангуяа бог мал, адуу, тэмээ жилийн дөрвөн улиралд гойд сайн иддэг. Энэ ургамал малыг сайн таргалуулж, хаврын улиралд түргэн тэнхрүүлдэг.

ЕРХӨГ - тэжээлийн чанар сайтай ургамал, бүх төрлийн мал ногоон ба хатсан үед нь ч сайн иддэг.

ХАЗААР ӨВС - Ногоон байхад нь адуу, үхэр, бог мал сайн, тэмээ дунд зэрэг иддэг. Хазаар өвс нь адууг тарга хүч сайн авхуулдаг.

ҮХЭР ХАРГАНА - Үхэр харганын найлзууруудыг хонь, ямаа өвөл дунд зэрэг бусад улиралд сайн иддэг бол тэмээ жилийн дөрвөн улиралд сайн иддэг.

ТААНА - Тааныг бог мал, тэмээ хатаж хагдарсан үед болон ногоон байхад нь сайн иддэг бол адуу хавар, намар сайн, зун дунд зэрэг, үхэр хавар, намар дунд зэрэг иднэ.

ШИРЭГ УЛАЛЖ - Ширэг улалжийг бог мал, адуу сайн, үхэр, тэмээ дунд зэрэг иддэг. Ширэг улалж нь бэлчээрийн талхагдлын эцсийн шатанд бараг дангаараа үлдсэн байдаг.

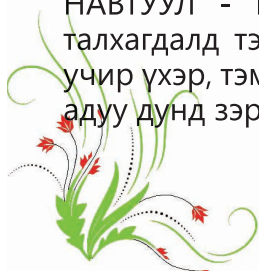
ЯРГУЙ - Яргуй нь хавар хамгийн түрүүнд ургадаг бөгөөд бог мал хавар зундаа маш сайн, намар, өвөл дундаас сайн, бод мал зун сайн, бусад улиралд дунд зэрэг иддэг.

НАВТУУЛ - Навтуул нь бэлчээрийн талхагдалд тэсвэртэй, намхан ургадаг учир үхэр, тэмээ муу иддэг, хонь, ямаа, адуу дунд зэрэг иддэг.

ШАР ЦАРГАС - Шар царгас нь уураг ихтэй, тэжээлийн сайн ургамал юм. Түүнийг ногоон байхад нь бүх төрлийн мал гойд сайн иддэг.

НАНГИАД ЦАГААН СУЛЬ - Хавар эрт ургаж эхэлнэ. Жилийн турш аль ч төрлийн мал сайн иддэг. Нэн ялангуяа зундаа адуу маш дуртай идээшлэнэ. Элэгдэлд орсон хөрсийг нөхөн сэргээх, таримал бэлчээр бий болгоход тохиромжтой.

ХИАГ - Хиагийг ногоон байхад нь адуу, үхэр, тэмээ, хонь сайн, хагдарсан хойно нь дунд зэрэг иднэ. Энэ ургамал нь бэлчээрийн талхагдлыг сайн даах бөгөөд бүх төрлийн малд махан тарга суулгахад онцгой ач холбогдолтой.

Эрдэмтний зөвлөгөө

6. Бэлчээрт тохиолдох хортой, хорлонтой ургамал (Ү.Аварзэд, Т.Содной нарын "Монголын нүүдлийн соёл иргэншил бэлчээрийн мал аж ахуй" бүтээлээс авав.)

Ургалт хөгжлийнхөө аль нэг үе шатанд малыг хордуулж өвчлүүлэх буюу үхүүлдэг ургамлыг хортой ургамал гэнэ. Үдэш зүгээр байсан мал өглөө олноор өвчилсөн, зарим нь үхсэн байх, бэлчээрийг солихоор өвчлөл зогсох зэрэг нь хамгийн тод шинж мөн. Малаа хорт ургамлаар хордуулахгүйн тулд малчид, мэргэжилтнүүд тухайн нутгийн бэлчээрт хэдийд, хаана, ямар хортой ургамал ургадгийг судлан, ажиглаж мэдээд, малаа зайдуу бэлчээх нь урьдчилан сэргийлэх чухал арга мөн. Ихэнх хортой ургамлаар хордсон малын шинж байдал, авах арга хэмжээ ойролцоо байдаг.

Хорыг гаргахын тулд "танин" гэдэг эмийн 1 хувийн уусмал, галд шатсан яс болон модны нүүрсний нунтгийг 1 литр усанд хутгаж хэдэн удаа өгөх, мөн бургасны холтос, үхэр мэхээр, сөд өвс, хус модны шинэхэн нахиа зэргийн уусмалыг, мөн хальсалсан хошуу будаа, түүхий сүү, шар сүү, тараг зэргийг ямар ч малд цутгаж өгдөг малчдын арга зөндөө бий. Шаардлагатай гэж үзвэл бага зэрэг цус авахад зүгээр. Зүрхний ажиллагаа суларвал камфор, кофейны уусмалаар тарьж болно. Гэдэс нь ихээхэн дүүрээд байвал багавтар тунгаар туулгах чанарын эм өгөхөд зүгээр. Малыг хордлого бэлчээрт хэзээ ч хаана ч тохиолдож болох учраас малчин зарим эмийн зүйл авч явах нь зүйтэй.

Түгээмэл тохиолддог хортой ургамлаас нэрлэхэд манчин, голын хор, лантанз, дэрсэн хор, хар агширгана юм.

Манчин. Ойн зах, цоорхой, чийглэг газраар элбэг ургана. Манчингаар хонь, ямаа хордох нь их, хавар ид соёолж байх үедээ их хортой, манчин хатсан хойноо ч хорт чанараа хадгална. Хадлан өвсөнд манчин хадагдаад мал хордуулах тохиолдол гарна.

Голын хор. Аль ч нутагт ургана. Хавар, намар илүү хордуулна. Мал ганц нэгээрээ аль ч улиралд хордоно. Чийгэрхэг намагтай газар, гол горхи, ойн захаар элбэг ургана.

Дэрсэн хор. Говь-Алтайн Арцат богд, Баянхонгорын өмнөд хэсэг, Өмнөговийн Гурвансайхан зэрэг уулын ар хормой, бэл, сайр, бууц, гуу жалганд элбэг ургадаг. Мал бараг иддэггүй боловч хавар эрт ургадаг учраас ногоо ховор цагт мал идэж хордох нь олонтоо байдаг.

Лантанз. Өвөлжөө бууц, суваг шуудуу, сайр, замын хажуу, тариан талбай, байшин барилгын ойролцоо ихээр ургана. Хор ихтэй ч амт муутай учраас мал идэх нь ховор.

Хар агширгана. Ихэнх аймагт уулын нугархуу энгэр, шугуй, ойн нуга, чийгтэй гуу жалганд ургана. Малын төв мэдрэлийг хордуулж амархан үхүүлнэ. Хавар ногоо ховор үед мал идэж хорддог, заримдаа намар хэнзлэхэд соёог нь хонь, ямаа идэж хордоно.

Хорлонтой ургамал. Хортой ургамлаас гадна малын эд эрхтэнийг гэмтээж, эрүүл мэнд, ашиг шим, түүхий эд бүтээгдэхүүний чанарыг бохирдуулж муутгадаг шивээт хялгана (шивдэг), зангуу (салдаггүй), хоног будаа, азаргана, арвай, өрөмтүүл, тосондой, нохой бөөдий зэрэг ургамал байдаг.

Азаргана. Ноосорхог өргөст навч, иш нь малын гэдсэнд хоорондоо сүлжилдэн бөөгнөрснөөс ус ховортой нутгийн малын гэдэс бөглөрч үхдэг талтай. Мал азарганы баг цэцэг, бутлаг навчийг дуртай иддэг.

Нохой бөөдий. Заримдаг цөл, цөлийн бүсэд бударганат бэлчээр элбэг. Зун, намар бог малын тэжээлд сайн. Харин үр нь боловсрохоороо шивээ нь хонь, ямааны ноосонд шигдэж өвчлүүлнэ. Ямаа, хонины туурайн салаа, тэмээний тавхайн гүнд шигдэж өвчлүүлнэ. Ер нь бэлчээрийн хортой, хорлонтой ургамлын тархац, хөгжлийн үе шатыг мэдэж зохицуулж ашиглах нь зүйтэй.

-Болороо, бэлчээрийн ургамлын талаар анхаарах юм их байдаг юм байна аа. Би ёстой юу ч мэдэхгүй байж. Эрдэмтдийн зөвлөгөөг уншаад ёстой гэгээрч байна аа, хө.

-Адиа угаасаа чи бид хоёрыг хамт уншаад, хамт даалгавраа хийж байл гээд байгаа ш дээ.

-Наана чинь эрдэмтдийн зөвлөгөө байдаг юм уу? Би бас уншъя байз.

-Би сааль сүү гээд зав муутай л байна, гэхдээ зав гаргана аа, хө.

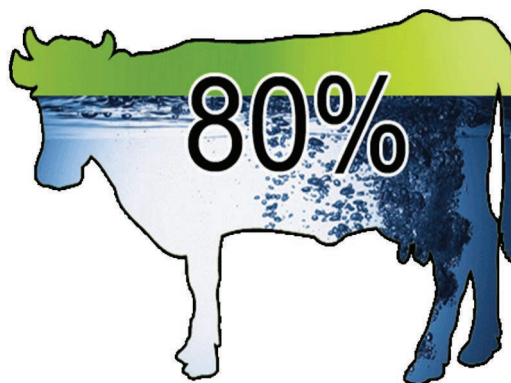

в. Мал услах тухай

Малын биеийн жингийн 60-80 хувь нь ус байдаг. Малын биед байх усны хэмжээ 8-10 хувь багасахад мал цангаж эхэлдэг.

Цангасан малын шинж:

- Гэдсээ татаж сүвээгээрээ хонхойно.
- Нус нь хамартаа хатаж самсай нь хонхойно.
- Өвсийг цөөн цөөнөөр тасалж удаан зажилж залгина.
- Үс, ноос нь өнгөө алдан бүрзийж, арьсны уян хатан чанар алдагдана.
- Хоргол, хомоол нь хатаж хуурайшин нягтарсан, хоорондоо наалдсан байна.

Төрөл бүрийн малын өдөрт уух усны хэмжээ (литр)

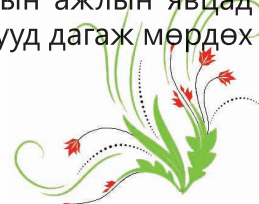
Малын төрөл	Зун	Намар	Өвөл	Хавар
Тэмээ	45-50	30-35	20-25	50-55
Адуу	25-30	25-30	15-20	30-35
Үхэр	25-35	25-30	15-30	30-40
Хонь, ямаа	3-4	5	2	4-5

Монгол Улсын гавъяат багш, профессор, доктор Х. Сүхбаатар

Гантай жил зуны ид халуун үед зөвхөн 7 дугаар сард л бог малыг хоёр усална. Намар өнжиж усална. Хавраас намар болтол өдөрт хоёр удаа, намар өдөр бүр усалбал усан тарга л авахаас махан болон өөхөн тарга авахгүй шүү. Намар өнжиж, ангааж усалдаг нь мах, өөхийг чангаруулж, нэг ёсны намрын бог малын сойлго юм шүү. Хотлуулж хэвтүүлэхийн өмнө уславал тарга нь сулрах аюултай, "суларсан тарга татлагагүй ачаатай адил".

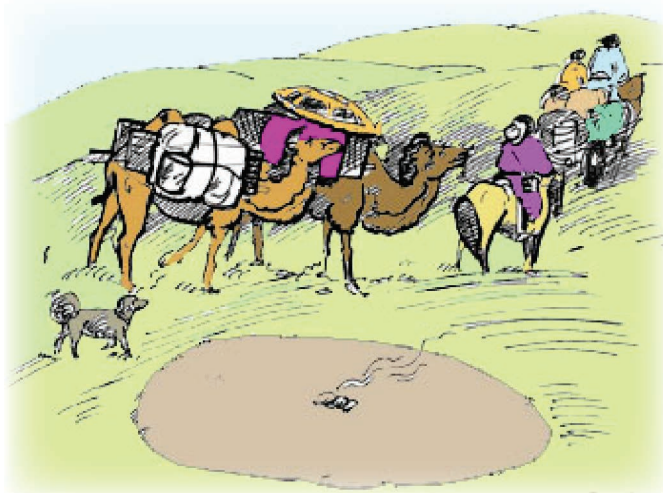
4. ОТОР, ТҮҮНИЙ ТӨРӨЛ

Мал оторлолтыг дотор нь ойрын, холын, хотгүй гэж ангилж үздэг. Ойрын отор бол цаг агаар өнтэй, ургац сайтай нөхцөлд өөрийн нутаг дэвсгэртээ цөөн хоногоор нутаг сэлгэж, мал таргалуулах аргыг хэлдэг. Малчид алс холд малаа оторлох нь гантай, зудтай үед ихэвчлэн тохиолдоно. Алсын отор хийхийн өмнө урьдчилан явж нутгийн ургамлын гарц, хур борооны чийг, бэлчээрийн ургамлын гарц, худаг усны хүрэлцээ, тухайн нутгийн малын бөөгнөрөл, нягтралыг судлан орон нутгийн малчидтай уулзаж санал солилцон, төр захиргааных нь удирдлагуудтай тохиролцон гэрээ, хэлцэл байгуулан хүчин төгөлдөр болгох нь эхний алхам болдог. Мөн отор хийх, сум, баг, айл өрхийн малын эрүүл мэнд, өвчлөлт, тухайн нутагт халдварт өвчний голомт байгаа эсэхийг мал эмнэлгийн байгууллагаар баталгаажуулах нь зөв. Отрын ажлын явцад гарах гол хариуцлагыг хоёр талын гэрээ, хэлцэлд тодорхой зааж талууд дагаж мөрдөх

хэрэгтэй.

Алсад отор хийхэд замдаа дайран өнгөрөх нутгийн ус бэлчээр, буудаллах цэгүүдийг зөв тооцоолж нутгийн иргэдтэй тохиролцох нь зүйтэй. Оторлох хугацаанаас хамаарч гэр орон, техник хэрэгсэл, уналга, хоол хүнсээ зөв тооцож, өөрсдийн иргэний бичиг баримтаа авч явах хэрэгтэй. Мөн хоногийн нүүдлийг бог мал бол орон нутагтаа байх үеийн бэлчиж байсан зайг хоёроор үржүүлж, дээр нь сул явалтын 3-4 км буюу талдаа /8-10 км/ ба ойролцоогоор 19-24 км зайтай явалтаар тохируулах хэрэгтэй. Бод малын хувьд 30 км-ээр тооцдог. Алсын оторт өвөлжих бол намар эрт малаа дасгах хэрэгтэй. Адуу, тэмээ, үхрийг эрт дасгаагүйгээс өвөл нутаг руугаа буцаж гүйн тарга хүчээ алдахад хүрдэг. Алсын оторт явахдаа гол анхаарах зүйл бол орон нутгийн малчид, иргэдтэй эв найртай, бие биедээ чин сэтгэлээсээ тусалж санал бодлоо солилцон тухайн нутгийн бэлчээр, усыг зохистой ашиглах, өмч хөрөнгийг хайрлан хамгаалж, гамтай эдэлж дараа дахин малаа оторлох дотны сайн харилцаатай буцах хэрэгтэй.

Эрдэмтний үг:

Эрдэмтэн М.Төмөржав

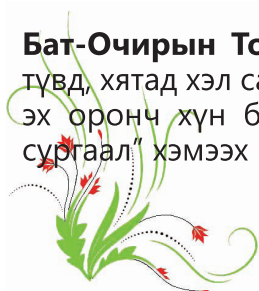
То вангийн сургаалд мал маллах, таргалуулах, мал өлчиржүүлэн чийрэгжүүлэх арга ухаан, байгаль орчин, цаг агаарын талаарх мэдлэг, малчин өрхийн аж төрөх ухааны талаар тодорхой дурдсан байдаг гэжээ. Халх даяар Хэцүү То ван гэж алдаршсан Тогтохтөрийн сургаалаас өнөөдөр ч манай малчид суралцууштай зүйл олон байна гэж эрдэмтэн М.Төмөржав үзжээ.

Дасгал 3. То Вангийн мал маллах сургаал, Хөдөлмөрийн баатар Ц.Намхайнямбуугийн мал оторлох зөвлөмжийг анхааралтай уншаад өөртөө хэрэгцээтэй зүйлийг тэмдэглэж аваарай.

Бат-Очирын Тогтохтөр (1797-1868) гэрийн өндөр боловсролтой, монгол, манж, түвд, хятад хэл сайн эзэмшсэн, гүн сэтгэгч, эдийн засагч, шинэчлэгч, төрийн зүтгэлтэн, эх оронч хүн байжээ. 1853 онд Б.Тогтохтөр “Хэбэй вангийн аж төрөхийг заасан сургаал” хэмээх номоо бичжээ.

То Вангийн мал маллах сургаалаас

- Хавар, зун эртхэн малын махыг хөөлгөж авбаас зузаан махтай болж хойш их таргална. Зун эрт мах эс хөөвөөс хойш хэдий таргалавч өөхөөр таргална.
- Халуун болох хирд хужиртай газарт хонийг салхи уруу хөлөртөл хөө. Хамрын хорхой унаж хурдан таргална.
- Ногоо эрт гарсан газарт нүүж нутагла, хургатай хонийг өдөр сааж саахалтад нийлүүлэн өвс идүүл. Цэцгийн цагт эрт билчээсэн хонийг нар бүлээдэх өвсний чийгийн хор болох цагт зогсоон чадвал халуун элсэн дээр хэвтүүлж чийг арилахыг үзэж бага үдийн хирд босгон хөдөө сайн өвсний үзүүрийг идүүл.
- Байгалиас заяасан зөнгөөр мал хаврын ногоонд цадаж, хөөсөн, усан, махан болон өөхөн тарга аваад онд орж, дараа жилийн хаврын ногоонд цадаж, дахин нэмж таргалан хур буюу тосон таргатай болно.

Монгол улсын Хөдөлмөрийн баатар Ц.Намхайнямбуу

Өвс, ургамал, ус, хужрын сор хаана байна дөрвөн улирлаар тэнд нүүдэллэж отор хийх нь малчин хүний гол олз юм.

Отрын бэлчээрт яваа мал ургамлын аль сайныг олж идэж, усны тунгалгийг уудаг. Отор олон янз. Тухайлбал, малаа ногоолуулж тэнхрүүлэх, таргалуулах, авсан тарга хүчийг тогтоох гэж ангилж болно. Таргалуулах отрыг зун хийнэ.

Таргалуулах отор: Энэ үеэр л хонины тарга хүчийг бүрэн авхуулна. Юуны өмнө малын ноос, үс, сааль сүүг аль болох богино хугацаанд ашиглаад, наадмын дараа удалгүй оторт гарвал сайн. Яагаад гэвэл малчин хүний ажлыг нь шийдвэрлэх зүйл бол ганцхан тарга юм.

«Тарган мал тал бүрийн ашигтай» гэдэг. Хонь тарга хүч сайн авбал онд тарган тавтай орно. Үс ноос нь сайн ургана, сүү шим нэмэгдэнэ. Ихэрлэх нь хүртэл ихэснэ, гарсан төл нь малчид бидний ярьдгаар өвчин эмгэгт нэрвэгдэхгүй чийрэг «бөх» байх тул төл нь бүрэн бойжино. Таргалуулах отрын үед аль ногоо сайтай бэлчээрт малынхаа аясаар, өглөө оройн сэрүүнийг дээд зэргээр ашиглаж, бэлчээрлүүлэх нь чухал. Отрын бэлчээрийг зөв сонгоход учир бий. Өглөө эрт аль ч газрын ургамал өтгөн сайхан юм шиг нүд хуурч харагддаг бол жин үдийн үед үнэн байдлаараа харагдана. Тийм учраас нутаг сонгох хүн үдийн нарны тусгал дор явж ажиглууштай байдаг.

Ажигч, гярхай байх нь малчин хүний нэг гол чанар юм. Хонь сайн таргалахаараа яраглаж, амьсгаа ихтэй, чимээтэй болдог. Энэ бол махан тарга бүрэлдэн тогтож байгаагийн шинж.

Тарга гүйцэж халиман тарга суугаад ирвэл хонины ноос хөвхөртөж борлогтон, бие нь цул бөөрөнхий хэлбэртэй, үс нь босоо сортой болж ирнэ. Их ганган цавцалсан цагаан хонь тарга хүч аваагүйн шинж. Мал таргалах тусмаа галбир муутай болно. Зун малын ноос авсан үед нөмөр газар, үс ноос ургах хэрээр хэвтрээ цагаална. Ес, аравдугаар сард сэрүүн зоо газар хурааж өлчиржүүлнэ.

Намаршиж өвс хатахын хэрээр усаа дагуулж өдөр бүр усалбал сайн. Хэт холоос малыг хараар их туувал улдаж хайлна. Тиймээс усандаа ойр байхыг эрмэлзвэл зохино.

Говь хээрийн амт шимт сайтай агь, ерхөг зултаргана малын биед халдаж тарга хүч авахад тустай. Хангайн бутуул өвс аль ч улиралд амь бөхтэй, тэжээлтэй, шувуун хөл, таана, мангирыг аль гарсан үед алдалгүй, идүүлнэ.

Цэцэг навч нялх үед толгойг идүүлбэл зүгээр. Харин ишиндээ шим шүүс буувал нэмэр багатай. Зун ногоо нялхад түүний гуравны нэгийг мал идэн сорчлон явах тул тогтож хариулаад тусгүй. Харин намар өвсний сөл суухаар хонийг гүйлгэж болохгүй тогтоож хариулах нь зөв.

Өөрийгөө үнэлээрэй.

Ганаа, Болороо хоёр бие биенээсээ асуув. Олон асуултад зөв хариулсан нь хоёр хүүхэдтэйгээ багийн өдөрлөгт явах, ялагдсан нь үлдэж гэр малаа харахаар тохиров.

Болороо: -Манай нутагт элбэг ургадаг малд ашигтай ургамлаас нэрлэнэ үү, Ганаа гуай.

Ганаа: -Агь, ерхөг, хялгана, хазаар өвс, үхэр харгана, таана, ширэг улалж, яргуй...

Болороо: -Овоо юм байна. Одоо дараах зургуудад тайлбар бичнэ үү.

Ганаагийн бичсэн тайлбар:

Агь

Хялгана

Ерхөг

Хазаар өвс

Ширэг улалж

~~Шар-цэргас~~

~~Хар агширгана~~

Яргуй

~~Лантааз~~

Болороо: -Гурван ургамлын нэрийг буруу бичсэн байна.

Ганаа: -Худлаа яриад бай. Алив үзье. Энэ шар цэцэгтэй юу юм, тэгээд?

Болороо: -Үхэр харгана л байна шүү дээ. Намар орой бог малыг өдөр бүр усалбал яах вэ?

Ганаа: -Махан болон өөхөн тарга авахад муу. Одоо би чамаас асууя. Отрын төрлийг нэрлээрэй.

Болороо: -Ойрын, холын, хотгүй отор гэж байна. Намхай баатар малаа **ногоолуулж тэнхрүүлэх, таргалуулах, авсан тарга хүчийг тогтоох** отор гэж ангилсан.

Ганаа: -Малын тарга хүчийг юу гэж ангилдаг вэ?

Болороо: -**Хөөсөн, усан, махан, өөхөн, хур** буюу **тосон** тарга гэж То Ван ангилсан.

Ганаа: -Таргалсан хонийг тодорхойл доо.

Болороо: -Сайн таргалсан хонь яраглаж, амьсгаа ихтэй, чимээтэй болдог. Энэ бол махан тарга бүрэлдэн тогтож байгаагийн шинж. Тарга гүйцэж халиман тарга суугаад ирвэл хонины ноос хөвхөртөж борлогтон, бие нь цул бөөрөнхий хэлбэртэй, үс нь босоо сортой болж ирнэ. Асуусан бүхнийг чинь хариулчихлаа. За асуулт байна уу?

Ганаа: -Би ч хариулсан. Тэр ургамлуудын чинь нэрийг албаар буруу бичсэн юм. Хүүхэд дагуулж явах төвөгтэй, чи л багийн өдөрлөгт яв.

Болороо: -**"Унасан бөхөд шалтаг мундахгүй"**-ээ, гэж.

Ганаа: -Адиа ургамлын цуглуулгыг баяжуулах даалгавар өгсөн шүү. Энд байхгүй ургамал гадуур байвал зургийг нь аваад байгаарай.

Болороо: -Зөндөө байгаа байх аа. Хүн харвал, Ганаагийн эхнэрийн "мэдрэл" нь муудсан байна" гэх байх даа.

Ганаа: -Юу гэж тэгэх юм. Чамд даалгалаа шүү.

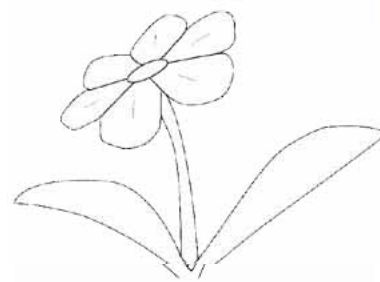
Хүүхэдтэйгээ ярилцаарай.

Батаа: -Би яргуй мэднэ, хавар эрт ургадаг, ямаа их дуртай

Болороо: -Сайн байна, миний хүү хаанаас мэдэж авсан юм бэ?

Батаа: -Та хоёр л тэгж яриад байна шүү дээ.

Болороо: -Миний хүү энэ яргуйг будаарай.

Булгаа: -Ээж ээ, би будмаар байна.

Болороо: -Тэг тэг, ахтайгаа хамт будаарай. Чиний будах цэцэг энэ байна.

Булгаа: -Ямар өнгөөр будах юм бэ?

Болороо: -Өөрөө мэдээрэй.

Ганаагийн бодол

Сүхбаатар доктор "Намар өнжиж усална. Намарт өдөр бүр уславал усан тарга л авахаас махан болон өөхөн тарга авахгүй шүү. Намар өнжиж, ангааж усалдаг нь мах, өөхийг чангаруулж, нэг ёсны намрын бог малын сойлго юм шүү. Хотлуулж хэвтүүлэхийн өмнө усалбал тарга нь сулрах аюултай, **суларсан тарга татлагагүй ачаатай** адил" гээд байдаг. Намхай баатар "Намаршиж өвс хатахын хэрээр усаа дагуулж өдөр бүр усалбал сайн" гэх. Аль нь юм бол...? Малчин хүн малдаа таарсан аргаа өөрөө л олдог, баяжуулдаг гэж Адиагийн хэлдэг энэ л юм даа...

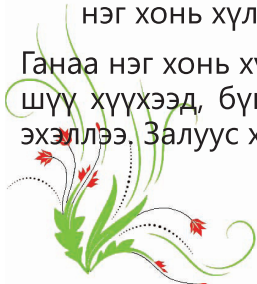
Адиа Ганаагийн ирэв.

Ганаагийнх хонио хяргаж байлаа. Хоточ банхар нь хүн ирэхээр хуцах үүргээ гүйцэтгэх мэт хоёр гурав "хөв, хөв" хийснээ чимээгүй болов. Хоёр хүүхэд нь "Адиа ирлээ. Адиа ирлээ." хэмээн тосон гүйлдэв.

- Сайн байна уу, Адиа?
- Сайн, сайн байцгаана уу? Хайч нь хурц, унгас нь арвин байг!
- Ерөөлөөр болог, Адиа орж цай уу.
- Цайгаа дараа нь больё, ажил хийж байхад ирсэн хүн байна, гар хүрье дээ. Надад нэг хонь хүлээд өгөөч, хайч байна уу?

Ганаа нэг хонь хүлж, хайч авчирч өгөв. Адиа хайчны ирийг харснаа уралдаж хяргана шүү хүүхэд, бүгдээрээ зэрэг эхэлье гэв. Залуус чимээгүйхэн жуумалзав. Бүгд зэрэг эхэллээ. Залуус хяргаж байгаа хонио эргүүлж ч амжаагүй байтал Адиа,

- Гурван хониор уралдах уу, таваар уралдах уу? гэлээ. Харвал Адиа үнэхээр дууссан байв. Залуус бид бууж өглөө, та яаж ингэж хурдан хяргаж сурснаа л яриад өгчих гэгцгээлээ.

- Хүний хяргаж байгааг харж л сурсан юм даа. Хурдан хяргахаас өмнө **гараа цэврүүтүүлэлгүй, хайчаа мохоолгүй, хониныхоо**

арьсыг гэмтээлгүй хяргаж сур. Дараа нь хурдалж болно оо. Одоо нэг хонь хяргаадахъя, өөрсдөө харцгаа. Адиа хяргах явцдаа,

- Хайчиндаа тааруулж үмхүүл, хэт их үмхүүлээд зажлуулаад байвал хайч мошно, гар цэврүүтнэ. Хайчныхаа үзүүрийг хонины арьс руу орохооргүй барь гэх мэт тайлбарлав. Уг нь хяргасан хонийг усанд булхуулж хир зунгагийг арилгавал үс ноос нь цэвэршиж ахрын ноосны чанар сайжирдаг юм даа гэв.

Адиа Болороогийн хийсэн **хайчны савыг** ихэд таашаан бүгдэд үзүүлээд, хуучин гутлын түрийгээр ийм юм хийчих гэж, хог дээр арзайтал хаячихдаг юм ийм хэрэгтэй юм болдог байх гэж. Таван хайч хадгалах нь, тараад алга болчихгүй, үзүүр ёзоор нь юм сүлбэчих гээд байхгүй сайхан эд байна даа хэмээн магтав.

Оторт гарахаас чинь өмнө ороод гаръя гэж ирсэн юм. Мал чинь овоо хөөж, зарим нь усан тарга авах янзтай. Ногоон Хамарын даваа руу оторлох гэж байгаа гэсэн үү, сайхан нутаг даа. Тэнд ёстой янз бүрийн ургамал бий дээ. Зураг гэж нэг тохирсон юм бий байх аа, хооё.

- радио

- цаг

- ойр зуурын эм

- лаа, шүдэнзээ сайн базаа. "Хээрийн амьтан"-д дуугаргах юм бий юу? Байгаад аваачвал хүүхэд шуухдаа анхаар, болгоомж алдав. Утас ч бараг барихгүй л байх. Та нарынхаар хэд хоногтоо "Ертөнцөөс тасрана" шүү дээ. За отрын олз ихтэй ирээрэй!

Аймаг дундын отрын бүсийн бэлчээр нутаг

2007 онд отрын бэлчээрийг зөв зохистой ашиглах, хамгаалах, отрын бэлчээрт хашаа, саравч, тэжээлийн агуулах, худаг, уст цэгийг барьж байгуулах, засварлах, бүрэн бүтэн байдлыг хадгалах, байгалийн эрсдэлээс хамгаалах, тэжээлийн нөөц бий болгох замаар мал сүргийн хорогдлыг багасгаж, малчин өрх айлын өвөлжих, хаваржих ая тухтай нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилго бүхий **Аймаг дундын отрын бэлчээр ашиглалтын захиргааг** байгуулжээ. (Монгол улсын Засгийн газрын 2007 оны 09 дүгээр сарын 01-ний өдрийн 187 тоот тогтоол)

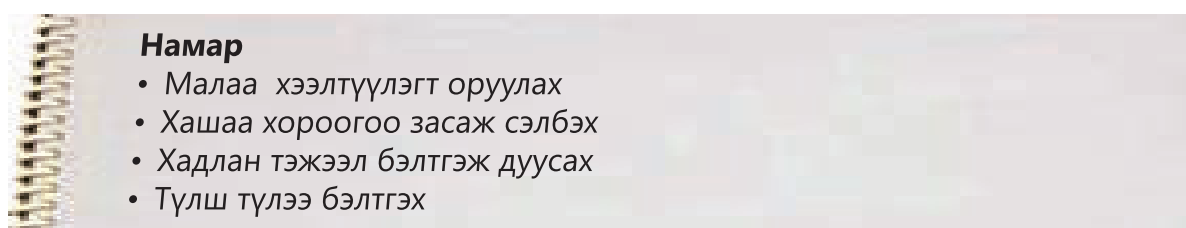
Манай улсад Засгийн газрын 2007 оны 187, 2009 оны 100, 2010 оны 64, 2012 оны 158 дугаар тогтоолоор тус тус батдагдсан нийт 978,2 мянган талбайг хамарсан, **аймаг дундын отрын бүсийн бэлчээр нутаг** байдаг. Үүнд:

1. Хэнтий аймгийн Хэрлэнбаян-Улаан 192.8 мянган га,
2. Говь-Сүмбэр аймгийн Малахын тал 73.1 мянган га,
3. Завхан аймгийн Багахайрхан 68.3 мянган га,
4. Говь-Алтай аймгийн Аргалант 118.6 мянган га,
5. Дорнод аймгийн Чойбалсан 124.4 мянган га,
6. Төв, Булган, Өвөрхангай аймгуудын заагт орших Төвийн бүсийн "Чилэн", "Хөх дэл" 72.0 га,
7. Увс, Баян-Өлгий аймгуудын заагт орших Ачит нуур 28.9 мянган га

5. БОГ МАЛТАЙ АЙЛЫН НАМРЫН АЖИЛ

Дасгал 4. Намар хийдэг ажлуудаа дэвтэртээ жагсааж бичээрэй. Жишээ нь:

Дасгал 5. Өөрийнхөө бичсэнийг зурагтай харьцуулаарай.

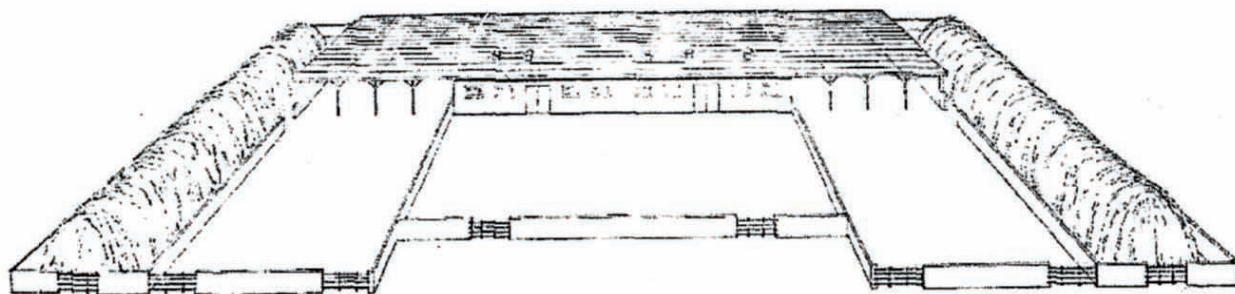

а. Ганаагийнх хашаа хороогоо засч, хөрзөнгөө ховхлов.

Ганаагийнх малдаа тохирсон боломжийн хашаатай. Ганаа, Болороо, Болд (Ганаагийн найз) гурав хашаагаа сэлбэн засав. Халуун нар шарах боловч залуус эцэж цуцахыг мэдэхгүй, инээд хөөртэй ажиллав.

Хашаа, дулаан хэвтэр ч малд ёстой хэрэгтэй эд. "Бэлчээрээр малладаг монгол малын хувьд ялангуяа, хонь, ямаа, үхрийг 12 дугаар сараас 5 дугаар сар хүртэл саравчтай хашаа, дулаан байранд байлгах хэрэгтэй гэж бичсэн байна лээ, хө".

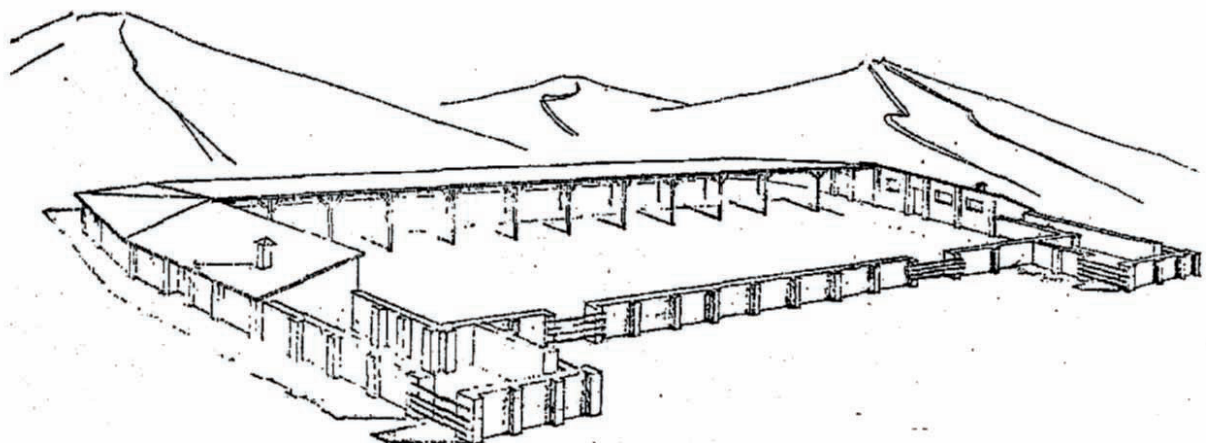
- Чи ингэхэд ямар ном уншаад байна аа?
- Их хэрэгтэй ном. Чи тэр сургалтад бүртгүүлээд номыг нь авч уншаач. Бүртгүүлэхгүй бол миний номыг ч ээлжлээд уншиж болно шүү дээ.

800 богийн дулаан байртай хаваржааны саравчтай хашаа

Тодорхойлолт:

1. Дулаан байр 216 м²
2. Саравч 129.6 м²
3. Нарлах тэжээх талбай 495 м²
4. Өвсний хашаа 304 м².

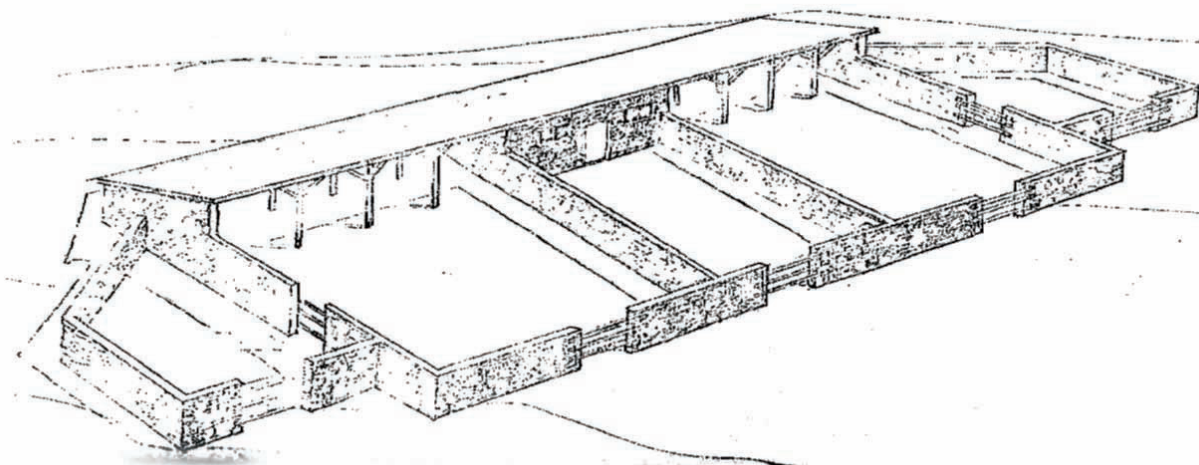

500 богийн төлийн пүнзтэй, хаваржааны хашаа

Тодорхойлолт:

1. Төлийн пүнз 90.0 м²
2. Саравч 259.2 м²
3. Нарлах, тэжээх талбай 604.0 м²
4. Өвсний хашаа 170.0 м².

Тугалын дулаан байртай, 100 үхрийн өвөлжөө, хаваржааны саравчтай хашаа

-Ганаа, манайх хашаануудынхаа байршлыг хэр зэрэг зөв сонгосон бэ?

-Зүгээрээ, хө. Хашаа барих газрыг сонгохдоо дараах зүйлийг анхаардаг юм байна лээ.

Хашаа барих газрыг сонгоход анхаарах зүйл:

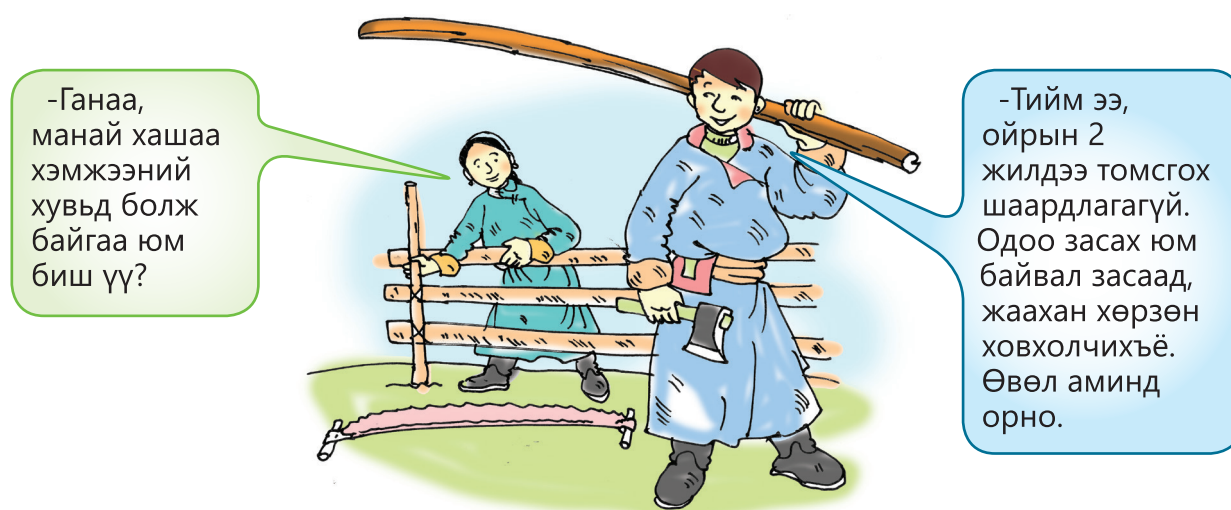
- Бэлчээр, ус, хужирт ойр бөгөөд алсын салхи жаваргүй, нөмөрлөг, өглөөний наран эрт тусах, оройн наран аажмаар сүүдэрлэхээр байх,
- Нам доор, энгэр, тэгш газар байх,
- Хот хормой сайтай, гүн зузаан, бууцтай байх,
- Үхэр, тэмээнд, нам доор, хонхор хотгор, орчин тойрондоо хужир мараа тойромтой, цахилдаг, хамхуул, бударгана шарилж, дэрстэй нөмөр газар өвөлжөө бууцыг сонгох,
- Дан ямаа, сарлагт, уул хярын хавцал ам, засвар чөлөөг түшиглэсэн хад сархиа олонтой, давч нөмөрлөг газрын өвөлжөө бууцыг тохируулж барих,
- Уул хяр буюу ухаа толгодын энгэр, өврийг түшиглэсэн өвөлжөө бууц, мал бүхэнд тохиромжтой, харин ар хажуу, нөмөргүй газрын өвөлжөө бууц тохиромжгүй байдаг.
- Хэвтэшлэх малынхаа хамгийн олонхийг гол болгож, тохируулан сонгох.

Нэг малд ногдох хашаа, байрны зохистой талбайн хэмжээ

Байрлах мал	Нэг малд ногдох талбай, м²	
	Битүү байранд	Саравчтай хашаанд
1. Нарийн, нарийвтар ноост эм хонь	1.0	0.5

2. Нутгийн эм хонь, ямаа	0.7	0.5
3. Эр, сувай хонь, ямаа	-	0.3
4. Сайн үүлдрийн бух /уяатай нөхцөлд/	6.0-6.5	-
5. Сайн үүлдрийн үнээ /уяатай нөхцөлд/	6.5-7.0	-
6. Сайн үүлдрийн үнээ /уяагүй нөхцөлд/	7.0-7.5	-
7. Тугал	1.5	-
8. Бяруу	2.0	-
9. Нутгийн үүлдрийн бух	-	4.0
10. Тугалтай эрлийз үнээ	3.0	-
11. Тугалтай монгол үнээ	-	2.5
12. Эр, сувай үхэр	-	2.5

Ганаа, Болороо нар хамхуул, лууль, шарилж мэтийн өвсийг цэвэрлэх, хөрзөнг ховхлон тэгшилж, түлшинд бэлтгэх, өвөлжөө бууцны орчмын яс, чулууг цэвэрлэх, хашааны унасан нурсныг засах ажил хийв.

Санамж

Өвөл хаврын өвөлжөө бууцны үхрийн хөлдүү, нойтон баасыг хотны захын төвгөр газар, салхины дагуу хамарлуулан үхрийн нойтон баасаар гадуур нь шавж, ус чийгээс хамгаалж өвлийн хүйтэнд түлш болгон бэлтгэж бай. Өвөлжөөнд байхдаа яс, сэвс, үнс, хогоо нүхэнд булж, нүүхдээ хотоо цэвэрлээд, галаа сайн унтрааж, үнсээ арилгаж байгаарай.

Дасгал 6. Хөдөлмөрийн баатар Ц.Намхайнямбуу, эрдэмтэн Х.Сүхбаатар нарын зөвлөгөөг уншаад, тэмдэглэж аваарай.

Монгол улсын Хөдөлмөрийн баатар Ц.Намхайнямбуу

Тарга хүч тогтоох отор: Малын тарга хүчийг тогтоох, малыг өлчиржүүлж, цас хүйтэн хоёрт дасгахад энэ отрын зорилго оршино. Намрын хүйтэн шөнө морио

сойж хонодог малчдын туршлага ч үүнтэй холбоотой. Энэ үед ногооны сөл хамгийн сүүлд тасардаг газраар буюу амт сайтай бэлчээрт хонио байлгаж малын явдлыг аль болохоор багасгаж хөдөлгөөн багатай байлгана.

Хонио задгай хариулж, малчин хүн малаа хэр зэрэг өлчирлөж байгааг сайн ажиглаж, шинжиж байвал сайн. Малыг тарга хүчийг тогтоон, чамбайруулж хонийг хайлахаас нь сайтар болгоомжилно.

Говийн мал өөхөлж таргалдаг бол хангайн мал махалж таргалдаг. Иймд, зуны халуунд хангайн хяр зоо газар, сэрүүн орохоор говьд нутаглавал өөх мах нь тэнцүү таргална.

Отрын талаар дээр дурдсан зүйлүүд хүн бүрийн заавал дагаж мөрдөх хууль дүрэм биш. Малчин бүр өөрийн нутгийн говь, хангай, хээр талын бэлчээрийн онцлог, жил жилийн ургацын өндөр нам, шим тэжээлийн байдалд тохируулан, цаг агаарын чийгтэй хуурай янз бүрийн нөхцөлд уялдуулах буй заа.

Шөнө хар чийг унах үед, үүр шөнөөр малаа бэлчээж хөөгөөд байвал адаглаад туурай нь дэвтэж сохор, догол өвчин салахгүйд хүрнэ.

Зун намрын дэлгэр цагт малдаа захирагдаж, өвөл хаврын хахир цагт малаа захирч маллавал зүгээр. Болж өгвөл хонийг бүү хаш! Хашигдсан мал өнгө зүсгүй, хүч тамир султай, жилбэ муутай байдаг. Тарга хүчээ бүрэн авсан мал хашаа саравч хэрэгсдэггүй. Ер нь ямар өвөлжөө хаанаасаа салхины нөөлөгтэй тэнд ямар мал өвөлжүүлэх зэргийг бүрэн тооцоогүй байж өвөлжөө бүрд хашаа саравч барих нь буруу. Өвөлжөө хаваржааг дур мэдэн барих, машин замд дөхүүлж шилжүүлэх болсон нь малаа биш, хүнээ илүү бодож замын унаа дагах болсны илрэл юм.

Жаварт төрсөн мал жавартаа өлчиржин чийрэгжиж жавраа даах чадвар суудаг. Гэтэл зарим газар саравчиндаа хөшиг татан, гал түлж дулаацуулахаас наахнуур байгаа нь монголын бэлчээрийн малыг хэт энхрийлж чанар чансааг нь сулруулаад байх шиг санагдах юм.

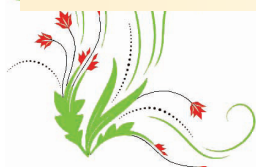
Ганцхан жил мал бүрэн тарга авчихгүй. Олон жилийн хур тарга нь зузаарсаар байгаад ямар ч зудыг давах өөхөн хуяг болж бэхжинэ.

Эрдэмтний үг

Монгол Улсын гавъяат багш, профессор, доктор Х. Сүхбаатар

Таван хошуу малын аль нь ч таргыг тав хоногт авна, алдана. Махан ба өөхөн тарга авхуулахын тулд оторлодог, авсны дараа сойлго хийж хамгаалдаг, авсан тарга хүчээ ирэх хавартай мэнд золгохын тулд бодыг ухаанаараа, богоо өдөр шөнөгүй дагаж маллаж, хавар мал нь малласан хэр хэмжээгээр хариу барина.

Хангай газарт хужиргүй нутагт зуссан малчид долоон сарын сүүлч, найман сарын эхээр бүх малаа тууж нэг удаа хужирлахаас олон хужирлахгүй. Өвлөөс бусад улиралд мал хужирсаад ирэхээр нь л хужирлахаас биш байнга хужирлахгүй. Говь, хээрийн бүсэд мал хужирлах гэдэг ойлголт бараг байхгүй, давс нэг эрдэмтэй ерэн есөн гэмтэй, хужир нэг гэмтэй ерэн есөн эрдэмтэйг мэддэг, хужрыг тосон, шороон, мөсөн хужир гэж ялгаж, тосон хужирыг өвөл, хавар малдаа өгдөг, хужрыг "турахын цагт тушаа, таргалахын цагт ташуур" хэмээх сургаалаар хужир хичнээн чухал ч гэсэн хэрэглэх цаг, улирал, тал хээр, говь, хангайгаас төдийгүй, баруун зүүн монголын

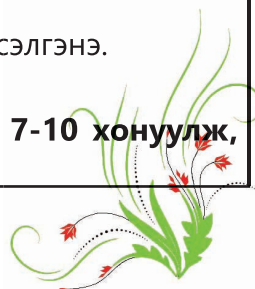

зан заншил, сүргийн бүтцээс хамааруулан маш нарийн дэг горимоор ашигладаг учраас малчдад бид нар зөвлөж чадахгүй. Шохойн дээр ус хийхээр буцалдгийн адил хужир идэлгүй хэдэн сар зэлүүд салхи сөрөн бэлчээрлэсэн тэмээ гэнэт их хужир идсэнээс гүзээ нь түлэгдэж үхэх явдал ч бий. Намарт хужирлахгүй, хужир халуун чанартай учраас мал амархан хөлөрч, дороо тарга хүчээ алдаж сойлго алдардаг юм.

6. БОГ МАЛЫН ӨВӨЛ, ХАВРЫН МАЛЛАГААНЫ ТАЛААР АНХААРАХ ЗҮЙЛ

Дасгал 7. Дараах хүснэгтэд буй мэдээлэлтэй танилцаад “Өвлийн малыг өвдөгнөөс нь, хаврын малыг хавирганаас нь арчил”, “Хавар хариуцлага шалгадаг улирал” хэмээх үгсийн утгыг тунгаан бодоорой.

Арчилгаа, маллагаа	Анхаарах зүйл
а. Бог мал өвөл	
 “Өвлийн малыг өвдөгнөөс нь, хаврын малыг хавирганаас нь арчил.”	
Бэлчээр сонголт, хариулга, маллагаа	- Малынхаа тоонд тохирсон даацтай, хүрээ нь 3 км. Орчим ойрын, холын, нөөц бэлчээрт хариулах - Малын хээл хүндрээгүй үед алсын бэлчээрийг ашиглах - Өвлийн өдөрт 8 цаг 30 минутаас багагүй хугацаагаар бэлчээрлүүлэх - 12 дугаар сараас 2 дугаар сарын сүүлч хүртэл өглөө гэрийн тоонд нар тусахад бэлчээж, нар шингэхэд хотлуулах - Хонь, ямааг өвсний толгой хөөлгөхгүйгээр өмнө нь явж, тогтоож хариулах
Хашаа, хэвтэр	- Хөлдүү газар мал дороосоо жиндэж, амархан турж ядарна. - Хашаа хэтэрхий том бол хэвтэр нь хөлдөнө. - Хашаа хэтэрхий давчуу бол мал амархан зутарна. - Нэг хонь ямаанд 0.7 м² орчим талбай ногдохоор байна. - Хотны шар бууцыг өглөө овоолж, орой мал хотлох үед тарааж байна. - Хотны бууцыг шаардлагатай үед нь хуурай бууцаар сэлгэнэ. - Хөлдсөн хорголыг тусгай аргаар гэсгээж, ариутгана. Хөлдүү хорголыг хотны голд ухсан нүхэнд хийж 7-10 хонуулж, дулаан үүсгэн гэсгээх арга байдаг.

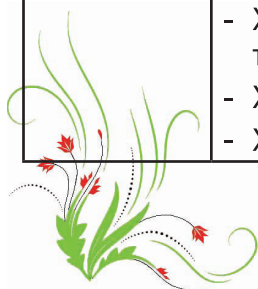
Ус, хужир	- Худгийн ус хамгийн зохимжтой боловч хэт хүйтэн учраас мал нэг удаад их ууж чадахгүй. - Харз булгийн ба тошингийн усыг мал дуртай уудаг. - Өлөн мал ус олигтой ууж чадахгүй. Их үдийн үед усална. - Эрдэс бодис агуулсан хужир, шүү, давс, эрдсийн бэлдмэл зэргийг заавал нэмж өгөх шаардлагатай.
Ажиглалт, тордолт	- Өдөр бүр малаа ажиглаж, турж ядрахаас сэргийлнэ. - Бэлчээр маллагаа нь тохирч буй мал өнгө зүстэй, хөдөлгөөн тайван, гэдэс сайнтай, хоргол нь том байна. - Ядарч сульдаж буй малд сүргээс хоцрох, гэдсээ татах, турах, малын нөмөрт цувж зогсох, 4 хөл дээрээ эвхрэн зогсох, хүзүүгээ гулдайлган хэвтэх, хамар нь битүүрэх, нүд нь нуухтах, чацга алдах, бөөгнөрч, шахцалдан хэвтэх, хоргол нь жижиг, үзүүр талдаа нарийссан, өнгө нь өөрчлөгдсөн байх зэрэг шинж илэрнэ. - Шаардлагатай үед өвлийн оторт явна. - Цаг хүндрэхэд шуурхай ажиллаж, бэрхшээлийг эрсдэлгүй даван туулах боломжийг бүрдүүлнэ.

6. Бог мал хавар

Хавар хариуцлага шалгадаг улирал

Бэлчээр сонголт, хариулга, маллагаа	- Салхи, шуурганаас нөмөрлөгдсөн, уулын бэл, ухаа толгод, жалга судаг бүхий дэрс, түнгэтэй хоолой, нам дор газар сонгох - Ус, хужиртаа ойрхон, бог малд тохиромжтой нарийн өвс, агь элбэг, яргуй эрт ургадаг байх - Цас хайлах үед цасан доороос гарч байгаа нарийн ургаа өвсийг дагуулан хариулах - Мал ногоолох үеэр нар битүү бэлчээрлүүлж, үдэд 30 минут амраах - Хүчтэй салхитайд уулын энгэр, хад цохионы нөмөр, жалга судаг бүхий нутагт бэлчээрлүүлэх - Хээл нь хүндэрсэн болон турж, ядрах шинжтэй эх малыг нэмэгдэл тэжээлд оруулах - Хээлтэй малыг газрын өөд туухгүй байх - Хашаанд хотлох, гаргахдаа шахцалдуулахгүй байх
-------------------------------------	---

	- Нөөц бэлчээрийг бий болгож ашиглах - Хаваржаанд буусан даруйдаа холын бэлчээрийг ашиглах
Хашаа, хороо	- Эх малыг саравчтай, хашаагаар хангах - Төл өсвөр малд зориулсан дулаан пүнз барих - Хэрэв задгай хороо хашаанд мал төллүүлэх бол шавардаж дулаалсан, 160 см-аас доошгүй өндөр ханатай байх - Хээлтэй эх малыг давчуу хашаанд хашихгүй байх - 4 дүгээр сарын эхнээс хотны шар бууцыг малтаж гарган хатааж, дараа жилийн хэвтэрт нөөцлөх - Хаваржааны хөрзөнг 5, 6 дугаар сард ховхолж, ариутгал хийлгэх
Ус, хужир	- Хээлтэй малыг усаар гачигдуулснаас жилбэгүй төллөдгийг анхаарах - Хонь, ямааг хаврын улиралд өдөр бүр усалж байх - Долоо хоногт 1-ээс доошгүй удаа хужирлах - Төлийг тусгай жороор бэлтгэсэн эрдэс тэжээлээр тэжээх - Байгалийн хужир, давс бог малын эрдэс тэжээлийн хэрэгцээг дангаараа хангаж чадахгүй тул өөр эх үүсвэрүүдийг хайх - Ясны гурил 50%-ийг хольж усаар зуурч биежүүлэн бэлтгэсэн эрдсийн долооцыг төлд долоолгох - Хаваржаанаасаа аль болох эрт нүүж, яргуй, ногоо эрт гардаг уулын дунд бүсийн ногоонд малаа цатгах
Ажиглалт, тордолт	- Хавар танай малд дараах шинж тэмдэг илэрч буй эсэхийг байнга ажиглаж байх, үүнд: Тарга хүч нь мэдэгдэхүйц буурах, бэлчээрт сүргээ гүйцэхгүй болох, гэдсээ татах, биеийн байдал хавчгар болох, өнгө зүс муутай болж, хамар нь битүүрэх, гэдэс, хэвлий, сүүлний ноос нь зулгарч унах гэх мэт. - Их турсан малд хордлого тайлах эмчилгээ хийж, тэжээж тордоно.

Эрдэмтний үг

а. То Вангийн мал маллах сургаалаас:

- Өвлийн цагт өвсний сөл шим үлдсэн агь бутуулын зэрэг хүнхэргүй өвстэй цас бага хуурай газар нутаглан хужир авч идүүлсээр бай.
- Цас ихэт хоолойн өндөр өлөн өвсийг үзэж сууваас малын баас жижиг болон гэдэс нь цүрийсээр байгаад үхнэ.
- Хавар цаг хоолой хөндий завсарлан элбэг өвс устай газар суу.
- Өвөл, хавар цаг хүйтэн салхи шуурганд малыг салхины дээд талд хариул. Шуурга ихэдвэл ирэх нь амархан.
- Хургыг уургийн үед цатгалгүй сайн сааж бага торнихын үед тавьж хөхүүлэн зуны эхэн сараас сааж дунд сарын хуучдаар саахыг зогсоож эх хургыг таргалуулахыг хичээ.
- Төлөгний уураг сүү, хурганы нялхад хортой тул уургий нь гартал өөр бүдүүн хонинд зэгс.
- Ботгыг төрсөн газарт дүрсийг зураад, шороог авч зүүлгэвэл дом болой.

6. Монгол улсын Хөдөлмөрийн баатар Ц.Намхайнямбуу

Ногоолуулах отор: Мал тэнхрүүлэх ажлыг цасан доорх амт чанартай өвс идүүлэхээс эхэлбэл сайн. Хавар 5 дугаар сарын 20-ноос 6 дугаар сарын 5 хүртэл яргуй идүүлэхгүй бол тарга хүчний ихээхэн нөөц алдана.

Ногоо нялх үед өдөр бүр услах гэсний хэрэггүй. Ногоо нь дотроо устай тул усаа биш бэлчээрээ дагах нь зөв. Төл малыг өвс ногоонд эрт цатгаж, тарга хүч авахуулбал сайн. “Хургандаа цадаагүй бол төлгөндөө майлна” гэсэн үг бий. Хавар малын үе мөч суларч, зөнгөөрөө ядруу болсон байдаг. Ийм үед гашуун хүчтэй ургамал тухайлбал, агь, бутуул, ерхөг, зултаргана бага боловч идүүлж байвал хөл нь амархан чангарна. Мал тэнхрэхэд хужир их чухал. Ид хүйтэнд давс хужир малд илч нэмнэ. Харин нялх төлтэй малыг давс хужиртай газар бэлчээвэл халуурах гээд байдаг тал бий. Хаврын мал өлөн байдгаас ногооны амт авмагц хөл нь хөнгөрч, тавтай идээшлэхгүй гүйдэг. Энэ үеэр сайн тогтоож хариулбал зохино.

Агь шавагны төрлийн чанарлаг тачир ургамалтай бэлчээрт бэлчээсэн хонийг өнжөөд усалбал үе мөч нь чангарч улам сэргэнэ. Өлөн голдуу цагаан өвстэй бэлчээрт хариулсан малын гэдэс нь их цүдийнэ. Энэ үеэр өнжөөд усалбал цангасандаа ус их ууж бие нь хүндэрнэ. Үе мөч нь суларна, доройтно. Тиймээс өдөр бүр усалбал сайн.

Анхны шинэ ногоо идэж эрт таргалсан мал, зун намрын улиралд хожуу таргалсан малаас давхар таргатай болдгоороо давуу байдаг.

Төл хүлээн авч бойжуулахад анхаарах зүйл

Доктор, гавъяат малзүйч Б. Минжигдорж нар

Хонь ямааг төллөсний дараа эхний 3-5 хоногт өвс тэжээл өгч төлтэй нь хамт гаднаа байлгаж, төлд дуртай цагтаа эхийгээ хөхөж байх боломжтой байлгах хэрэгтэй. Төлийг нялх үед эхийг нь удаан бэлчээрт явуулж өлсгөж болохгүй. Удаан хугацаагаар эхийгээ хөхөөгүй төл гэнэт хөхснөөс түүнийгээ шингээж чадахгүй чацага алдах, хорогдох аюултайг анхаарах хэрэгтэй.

Гүү унагалах үеэр адуугаа ойрын бэлчээрт байнгын хариулга, хараа хяналтанд маллаж, цаг агаар тааламжгүй болон чоно араатан ихтэй бол шөнөд байнга манаж гүүгээ унагалуулдаг.

Гүүг ийм уламжлалт аргаар төллүүлэн төлөө бойжуулдаг хамгийн сайн арга нь унагалах дөхсөн гүүг нэмэгдэл болон байнгын тэжээлд оруулан гаднаа, хашаа байранд төллүүлж унагыг хөрвөжүүлэн эх сүрэгт нь нийлүүлдэг. Энэ бол унаганы хорогдлыг арилгах гол арга мөн. Ялангуяа, анх удаагаа төллөж байгаа байдсан гүү, хөгшин гүүг урьдчилан заавал нэмэгдэл өвс тэжээл өгч дээрх аргаар төллүүлэн төлийг бойжуулах хэрэгтэй. Хаврын сүүлч үеэр байгалийн гэнэтийн аюул цасан шуурга, хүйтэн бороонд адууг гаднаа авч харж,

хандаж манах шаардлагатай. Энэ үед адууны хөөвөр гуужиж улмаар ногоонд гүйцэд цадаагүй байдаг учир унага, гүүний хорогдол гардгийг онцгой анхаарах хэрэгтэй. Мөн хавар усанд холоос цуварснаар унага улдаж салж хаягддагийг бодолцож өвстэй бэлчээр, усанд ойр байлгах нь тохиромжтой.

Үнээг хээлийн сүүлийн сард нэмэгдэл тэжээлд оруулан тарга хүчийг тогтоох ургийн хэвийн өсөлтийг хангахад анхаарна. Үүнээс гадна төллөх дөхсөн үнээ хөдөлгөөн ихтэй болж шилэрдэг тул сайн харж байх хэрэгтэй.

Үнээний гэдэс хонхойж, хүнхрээ бууж, сүүлээ олон удаа шарвах нь төллөх дөхсөний шинж. Энэ үед нь гаднаа авч төллүүлэх хэрэгтэй. Дулаан байранд тугаллуулан тугалыг нь сайтар долоолгож, дараа нь тугалын ам хамрын салиаг арчиж сайтар цэвэрлэн уураг сүүг амлуулна. Нялх тугалыг хуурай дулаан нэмнээгээр нэмнэнэ. Дараа нь эхэд нь 10 л усанд 2 аяга саахар хийж усан биеийн алдсан хүч, энергийг нөхдөг. Тугалласны дараа эхийн хаг гарч байгаа эсэхэд хяналт тавина. Хэвийн төрөлтөд хаг 1-3

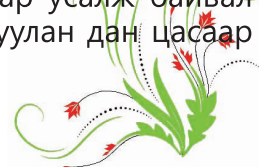

цагийн дотор гарна. Хагийг эхэд идүүлж болохгүй сүү татарна. Тугал нь дулаан газар бол хурдан хөдөлгөөнд ордог. Энэ хооронд эхийн дэлэнг бүлээн усаар угааж хөхний бөглөөг гарган эхний 2-3 шувтралыг өөр саванд гарган дараа нь тугалыг зөв талаас нь хөхүүлж дөрвөн хөхний уургийг бүрэн хөхөж байгаа эсэхийг сайтар ажиглана. Тугалын эх доторхын хар зунгаг гарч байгаа эсэхийг сайн ажиглана. Хэвийн нөхцөлд 4-6 цагийн хооронд гарна. Гарахгүй бол түгжрэл үүсэх учир шар тостой давстай хар цайгаар бургуйдана. Тугалыг эхний 20-30 хоногт эхийн уураг сүүг хангалттай хөхүүлбэл, тугал хурдан торниж бүдүүрдэг. Тугалыг 1 сарын настайгаас хойш эхийг нь саана. Эхлээд 1-2 хөхийг сааж тугал 3-4 сарын настай болмогц 1 хөхийг сүүлийн ивэлгээний хамт хөхүүлбэл тугал бүдүүрч цаашид ашиг шим сайтай бүдүүн товир үхэр болох эхлэл тавигдана. Тугалыг зэрлэгшүүлэлгүй нялх дээр нь уяж номхруулах хэрэгтэй. Тугалыг нялхаас нь өвс ус тавьж сургавал эрт хоолонд орж бойжилт нь хурдсана.

Ингийг ботголсон даруй, уураг сүү нь элбэг байвал, ботгыг цатгахаар сүү үлдээн сайн сааж байх нь ашигтай. Ботго торниж, ус өвсөнд дурлах авъяас ормогц, хотны ойр, ил энгэр тэгш газар аргамжиж идэшлүүлэхэд аргамжаа нь модон эргүүлтэй байх ба ботгонд оёмол дээсэн аргамжаа, хөнгөн модон гадас тохиромжтой. Гадаслахдаа, гадасны толгойг далд ортол шаана. Учир нь ботго эргэж тойрохдоо гадасны толгойг аргамжаа нь үл орооно. Ботгын аргамжаа богино, гадас нь төмөр бол тохиромжгүй. Хүйтэн цас бороотой өдөр, ингэ бэргэж удтал ботгоо хөхүүлэхгүй хэвтдэг тул сайн ажиглаж, хааяа босгож хөхүүлж байхыг урьдал болгоорой.

Сэнсрэлт гэж хөрвөжиж эхлэх үед эх малын сүү шим эрт татарч, өвс хоол усанд хожуу орсноос болж төл биеийн жингээ алдан турж, улмаар төлийн биед байвал зохих усны хэмжээ багасан хатаж доройтохыг хэлдэг. Бүх малын төл сэнсрэх боловч, бог малын төл илүү сэнсэрдэг. Хурга, ишгийг сэнсрэлтээс яаж хамгаалах вэ гэвэл эх малын хээлийн хоёрдугаар хагасаас цасаар биш заавал амьд усаар усалж байвал эх дотроо усаар дутахгүй төрнө. Хээлтэй малыг өвөл усаар дутагдуулан дан цасаар

усалбал, биеэр том юм шиг атлаа хатангир төл гарна. Бас эхийн сүүний найрлага дахь ус шингэн дутмаг байдаг. Энэ бүхэн нь төл сэнсрэхийн эхний шалтгаан болдог. Хөрвөжиж байгаа төлийг 5 хоногийн настайгаас нь өвс өгч гоочлуулна. Ингэснээр 7-14 хоногийн дотор хоолонд оруулж сэвслүүлнэ гэсэн үг. Өвсөнд орж эхэлмэгц, ус тавьж өгсөөр уулгаж сургавал сайн. Өвс идэж, ус ууж хивж сурсан төлд хивгийг дэвтээж өгөхөд илүү. Төлийг ногоон өвс, навч нахиа нь унаагүй лууль, говьд бол бор бударгана, хатаасан багалуур зэрэг шорвог ургамал сайн махлуулдаг. Түүнээс гадна мөсөн хужирыг хайлмагийг ясны түлсэн нүүрстэй хольж царцаан дүүжилж долоолгох хэрэгтэй. Хивгийг дэвтээхдээ урьд жил нь бэлтгэж нөөцөлсөн шар сүүг оролцуулан дэвтээвэл тэжээлийн чанар сайжирна. Ийм байдлаар төлийг нялхаас нь эхлэн арчилж тордвол сэнсрэхгүй.

-Нэг зузаан дэвтэр гаргаад "Бог малын маллагаа" гэж гарчиг бич. Дотор нь зун, намар, өвөл, хаврын маллагааны талаар тус тусад нь бичихээр хуудсыг хуваарилаарай. Эхлээд энэ модулиас олж авсан хамгийн сонин содон санааг түүж бичнэ. Цааш нь радио, телевиз, ном, сонин, нутгийн малчдаас мэдсэн зүйлээр байнга баяжуулж байгаарай.

-За тэгье, их сонирхолтой ажил байна. Хэдэн жилийн дараа их гоё цуглуулгатай болно. Намхай баатар шиг ном бичнэ ээ.

Тэмдэглэл хөтлөх загвар:

Бог малын маллагаа

1. Зуны маллагаа

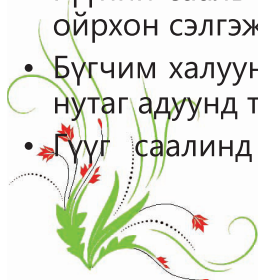
2. Хаврын маллагаа

- Нялх төлтэй малыг давс хужиртай газар бэлчээвэл халуурч болзошгүй.
- Төлөгний уураг сүү, нялх хурганд хортой тул уургийг нь гартал өөр бүдүүн хонинд зэгс.

7. БОД МАЛЛАГААНЫ ТАЛААР АНХААРАХ ЗҮЙЛ

а. Адуу

- Адууны идээшилж дассан буюу зуншлага сайтай нутгийг олох,
- Ялаа, шумуул багатай уулын дунд бүсийн нутгийг сонгох,
- Гүүний сааль ашиглах үед нутгийг ойр ойрхон сэлгэж байх,
- Бүгчим халуун болдог намаг шавартай нутаг адуунд тохиромжгүй.
- Гүүг саалинд ээлжлэн барих аргаар

унагаа махлуулах, зуны халуунд зэлний унагыг өдөрт 2 удаа услах, унаганд сахуу өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх тарилга хийлгэх,

- Намар сөл орой тасардаг, ус хужиртаа ойрхон, адууны идээшилж дассан нутгийг сонгох,
- Оторлох, өвөлжих нутгийг сонгож нүүх,
- Өдөр хариулж, шөнө манаж шинэ нутагт дасгах,
- Намрын адууг тарианы гуурсанд оруулах,
- Өвөл хаврын улиралд, адууны бэлчээр нь, хонины бэлчээртэй адил. Хэд хэдэн айл, хүн бүлийн хүчийг зохицуулан хамтарч адуугаа сүрэглээд, гол хоолойн өндөр өлөн борог өвсийг дагуулахгүй, аль нарийн соргог амт шим сайтай бэлчээрт хариулдаг. Шөнө бүр ээлжлэн манаж, цэлмэг дулаан өдөр алс хяр толгод, зоо нуруу гэх мэтийн сэрмүүн, ургаа өвстэй бэлчээрт сэлгүүлж хариулах нь хөдөлмөр зохион байгуулалтын зохистой хэлбэр юм.
- Хүйтэн салхитай өдөр, адуугаа уул хярын энгэр нөмөр, хонхор хотгор, жалга сударуу оруулж цасны нимгэнийг дагуулан, тарсныг нь бөөгнүүлнэ.
- Адууг манахдаа өвс бэлчээр сайн бол бөөн, тачир бол таруун бэлчээрлүүлж манах хэрэгтэй. Гүү унагалах үеэр маллагааг эрс сайжруулж унагыг бүрэн бойжуулна.

6. Тэмээ

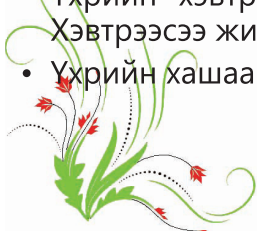
- Зуны улиралд хүйтэн борооноос хамгаалах,
- Ялаа, шумуул, өт хорхойноос хамгаалах, эмчлэх,
- Шорвог, гашуун ургамал идсэн тэмээ илүү цангадаг, ингэ ботгыг өдөрт 2 удаа, сувай тэмээг 1 удаа услах,
- Тэмээ өдөрт 50-80 л ус ууна. Худгийн ба цэнгэг усаар тэмээг тогтоож усална.
- Угаалга эмчилгээ хийх, гуурын хэдгэнээс сэргийлэх, биеийн шарх, сорвитой хэсэгт ялаа сууж өтөхөөс хамгаалах, өтийг цэвэрлэж шархыг ариутгах,
- Намарт баглуур, өргөст хамхаг, монгол өвс бүхий бэлчээрт тэмээ илүү таргалдаг онцлогтой.
- Тэмээ шорвог ургамал иддэг мал гээд хужраар тасалдуулж болохгүй, тэмээний эрдсийн хэрэгцээг дан бэлчээрээр хангах боломжгүй.
- Сойлго муу хийснээс улдах, хөлд нь цус бууж доголох, бөөр унах гэх мэт эмгэг илэрч болно. Сойлгыг үдээс хойш барьж өглөө болтол уях, түр зуур бэлчээрлүүлж дахин уях дарааллаар 3 хоног сойх дарааллаар хийнэ.
- Өвөл нөмөр дулаан, зөөлөн хөрстэй говь хөдөө хосолсон цас багатай нутаг тэмээнд тохиромжтой.
- Өвөлжөөнд 11-р сарын дундаас бууж ингэний саалийг ашиглана.
- Ботго, тормыг нэмнэж, бусад тэмээг хэвтэртээ бөгсөн талаасаа нөмөртэй байвал сайн.
- Тэмээнд зориулсан тэжээлийг нөөцлөх,
- Хээлтэй ингэ, өсвөр тэмээг тэжээж, арчлах,
- Ингэ нийлүүлгийн үед эр сувай тэмээг тусад нь сүрэглэж бэлчээрлүүлэх

- Нутаг бэлчээр тохирсон тэмээний явалт бага, гэдэс сайтай, хоргол нь том байдаг. Бэлчээр дутагдснаас гэдсээ татах, хэвтэртээ хоргодох, хоргол нь жижгэрч, шовх үзүүртэй болно.
- Тэмээний бэлчээрийн хүрээ 10-15 км-ээс холгүй байх,
- Хээлтүүлгийн үед буурны зан, араншин эрс өөрчлөгдөж, хүн рүү давхидаг тал ч бий. Тийм буурны өрөвлөгнөөс нь улаан бүч уях, ногтлох зэргээр таних тэмдэг хийнэ.
- Хээлтүүлгийн хугацаанд ингэний ороо 2-3 удаа давтагддаг. Анхны ороонд хээл аваагүй бол 2 дахь ороондоо хээл авдаг. Хээл авсан ингэ хаямал ингэ гэж нэрлэдэг.
- Хээлтүүлгийн дараа буурыг арчилж нэмэгдэл тэжээл өгөх нь зүйтэй.
- Ингэ ботголох дөхсөн үедээ сүргээс ганц нэгээрээ тасарч шилрэх явдал гардаг тул хариулга маллагааг сулруулж болохгүй.
- Ноосолсон даруйд тэмээг хүйтэн хавсарга, цас, борооноос хамгаалж нэмнэх хэрэгтэй.

в. Үхэр

- Зун халдварт өвчний голомтгүй, хорт ургамалгүй, гуурын хэдгэнэ, шумуул багатай нутгийг сонгоно.
- Гуурын хэдгэнийн саг цацах үе хангайд 6 дугаар сарын дундаас 9 дүгээр сарын эх, говьд 5 дугаар сарын дундаас 7 дугаар сарын дунд хүртэл үргэлжилнэ.
- Хаврын сүүлч зуны эхэн үед усан тарга, зуны сүүлч хүртэл махан тарга авахуулна.
- Зун үхрийг сувайлж, алсад оторлох ба үнээг 14-15 цаг бэлчээрлүүлэхэд бүрэн цадна. Саам татарвал нутаг сэлгэх хэрэгтэй, цадсан үхэр бэлчээртээ хэвтэж хивэлтээ гүйцэхээр аяндаа босч бэлчээрлэдэг.
- Үхэрт эрдэс тэжээл дутагдсанаас яс мэрэх, шээс долоох, бөс даавуу зажлах шинж ажиглагдана.
- Тарилга эмчилгээ, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээнд үхрээ бүрэн хамруулаарай.
- Ногоо хагдрах үед үхрийг өдөрт 2 удаа усална. Нас гүйцсэн үхэр хоногт 30-35 л ус ууна.
- Намрын үхрийг хөөж туух, хөлөргөх зэргээр ширүүн харьцаж болохгүй. Нэг удаа хөлөргөхөд 10 өдрийн маллагаа алдагдана.
- Үхэр өөр бэлчээр рүү цувах, хээр хонох, гэдсээ татах шинж ажиглагдвал нутаг сэлгэнэ.
- Өвөл, хаврын улиралд үхрийн бэлчээрээс олж идэх өвсний хэмжээ зуныхаас 2.0-2.5 дахин буурдаг тул нэмэгдэл тэжээл өгөх шаардлагатай болдог.
- Үхрийн хэвтрийн норсон хэсгийг өдөр бүр сольж хуурайлж байвал зохино. Хэвтрээсээ жиндвэл хээл хаяна, амархан турна.
- Үхрийн хашаанд жил бүр ариутгал хийлгэж, хамуурах, ширхтэхээс хамгаална.

- Их хүйтэрвэл үхрийг нэмнэх, эвэр, дэлэн хөхийг нь дулаалах, нэмэгдэл тэжээл өгөх шаардлагатай.

Эрдэмтний үг

Ц.Сүхбаатар

Байгалийн гамшгаас учирч байгаа хохирол нэг нутаг ус, ижил нөхцөлд байсан малчдын хувьд ялгаатай байсан нь малчдын арга ажиллагаатай шууд холбоотой. Малаа хорогдуулсан малчид мал маллагааны арга технологийг бүрэн эзэмшээгүй, мал маллагааны тоноглол, хэрэгсэл дутуу, бэлтгэлээ бүрэн хангаагүй, өвс тэжээл бэлтгээгүй, малаа оторлон таргалуулаагүй, бэлчээрээ хуваарьтай ашиглаагүй, сүргийнхээ бүтцийг зөв зохистой бүрдүүлээгүй, ямаа голдуу бог малтай байсан, хашаа хороо, өтөг бууц, худаг усандаа анхаараагүй, бусад малчидтайгаа хоршин гар нийлж ажиллаагүй хүмүүс байсан гэсэн дүгнэлтийг судлаач хийжээ.

Мал хөнгөлөх нь эх мал, эцэг малын тэнцвэрийг тогтоож буй хэрэг. Хурга ишгийг нэг настайд нь хөнгөлдөг бол тугалыг хоёр, тухайлбал бяруу, унагыг үрээ болгож байж хөнгөлнө. Малыг зуны эхэн сарын шинийн нэгэн юмуу арван тавны өдөр хөнгөлнө. Хөнгөлөх хутга нь нарийн үзүүртэй нимгэн хутга байдаг бөгөөд тэр хутгаа хадганд ороогоод нандигнан хадгалж зөвхөн мал хөнгөлөхөд хэрэглэнэ. Мал хөнгөлсөн айл гурван хоног гадагш нь сүү, цагаан идээ, архи зэргийг гаргахгүй хатуу цээртэй. Цээрийн хугацаанд идээ будаа гадагш гаргавал малын засаа хүндэрч гарз гарна гэж үздэг. Бог малыг хөнгөлөхдөө гэрийн баруун талд эсгий дэвсэж, гэрийн баганыг хойд зүгт харуулан тавина. Мал хөнгөлөх хүний баруун гарын ойролцоо хүүдийтэй шар будаа, хувинд цийдэм хийж, дээр нь даллагын сумыг уртааш нь харуулж тавина. Үүний дараа хурга, ишгээ хөнгөлнө. Хурга хөнгөлөх хүн эхлээд **“халзан цагаан хурга авчир”** гэнэ. Тэр хургыг хуц болгох бол магнайг нь өрөм юмуу тарагны дээжээр мялааж арцаар ариутгаад тавьдаг ёстой.

Мал тамгалах, имнэх Нvvдэлчин малчдын ахуйгаас гаралтай нэгэн өвөрмөц соёл бол малын им тамга юм. Монголчууд бодоо тамгалж, бог малаа имнэдэг. Им нь тамгыг бодвол цөөхөн хэлбэр дүрстэй. Ердөө л цулбуур буюу босоо хагалбар, онь, ухмал, шоргоолжин, ганзган, цэцгэн, үйхэн, тайрмал, зүрхэн гэсэн хэлбэртэй байдаг. Харин монгол адууны тамганы дүрс 4000 гаруй байдаг гэсэн судалгааны материал бий.

Ерөнхийдөө монголчууд малын тамгыг үсэн тамга, хөрсөн тамга, махан тамга гэж ялгаж байж. Энэ бол цэвэр тамганы даралтаар

нэрийдсэн нэр юм. Зуны халуунд шарх нь анихгүй өтөхөөс сэргийлж, эсвэл хэтэрхий хүйтэнд үс ургахгүй удахаас шалтгаалж үсэн тамга дардаг. Харин намар цагт махан тамга дардаг ёстой. Үсэн ч бай, махан ч бай тамганы халаалт, даралт хоёр их учиртай. Муу халаасан тамга малыг дутуу тамгалаж зовоож тарчлааж дахин дарах ажил уддаг байна, эсвэл тамганы талбайд жигд хүчээр дарахгүй бол мал дутуу тамгалагдаж яваандаа тамга нь алга болно. Хэтэрхий хүчтэй дарвал махандаа шигдэж малыг тамгалах биш тамлах ажил болно. Зарим нутагт дааган насанд нь дардаг бол ихэнхи нутагт унаган насанд нь тамгалж байна.

Унага, дааган насанд тамгалж байгаа учраас унага, даага өсөж том болоход тамга мөн өсөж 2-3 дахин томордог аж. Тийм учраас дарах цэг бас их тодорхой зөв байхгүй бол эсвэл дээшээ яваад өгөх, эсвэл бүр доошоо орчих явдал байдаг. Унагыг барихдаа тамга даруулж байгаа талын хоёр хөлийг базаж татаад газраас хөндийрүүлдэг. Тэгвэл унага хөдөлж чадахгүй бөгөөд тамгыг нүүлгэхгүй, хөдөлгөхгүйгээр баттай сайн дарж болно.

Сонирхуулахад...

Үзэгчид энд тэндээсээ гуаглалдан "Ороолгоочээ, Ухай сайн ташуурд..." гэхийг сонсоод хачин их өрөвдсөн царай гаргав. Охин,

-Хөөрхий энэ амьтан үргэлж ингэж зодуулдаг уу? гэдэг байна шүү. Хожим нэгэн уяачтай хамт сууж байгаад тооцоо хийж үзсэн. Их насны морийг 25 орчим километр зогсолтгүй сайн давхиулахын

тулд сайн ташуур бэлдэж мянгаас доошгүй удаа ороолгох шаардлага гарч байна. Мөн уг морь хурдан угшилтай бол насан туршдаа нүдүүрийн дор амьдрах хувь тавилантай болох нь. Нэг бодлын бид чинь хамгийн хайртай амьтнаа хамгийн их тамладаг болж таарлаа.

Амнаас үг гарна, ажлаас ухаан гарна

Санаж явбал бүтнэ, сажилж явбал хүрнэ

Ам гэж алт, ажил гэж гууль

Адууныхаа хэрээр исгэрч, амныхаа хэрээр бур гэсэн сайхан үгсийн аль тохирохоор нь энэ удаа үнэлнэ ээ.

Өөрийнхөө мэдэх, чадах зүйлийг тодруулж тэмдэглээрэй.

1. Сүргийн бүтцийг зөв тогтоож чадна.
2. Малынхаа нутгийг оновчтой сонгож, малаа хариулж чадна.
3. Төрөл бүрийн малын дуртай иддэг ургамлыг танина.
4. Хорт ургамлын хордлогоос сэргийлж чадна.
5. Нутгийнхаа бэлчээрийн ургамлын цуглуулга, танилцуулгатай болсон.
6. Хавар ногоонд сайн цатгахын ач холбогдлыг мэднэ.
7. Ус хужрын ач тусыг мэднэ, хэмжээг тохируулж чадна.
8. Төрөл бүрийн отрын ач тусыг мэднэ, бог малыг оторлож чадна.
9. Хонь хяргаж чадна.
10. Хашаа хороогоо засаж, цэвэрлэх, хэвтэр бууцыг өвөлд бэлтгэх ажлыг хийж чадна.
11. Бод малын арчилгаа, маллагааны талаар анхаарах зүйлийг мэднэ.
12. Төл хүлээж авах бойжуулах мэдлэг, туршлагаа баяжуулсан.
13. Мал хөнгөлөх, тамгалах талаар мэдээлэл авсан.
14. Хүүхдээ сургуульд бэлтгэх, гар хурууны эвслийг хөгжүүлэх аргаас сурсан.
15. Мал маллагааны арга туршлага цуглуулах, баяжуулах дэвтэртэй болсон.

ҮНЭЛГЭЭ ХИЙХ ЗААВАР

- а. Хариултуудаас өөрийнхөө санал нийлж байгааг нь түүвэрлэн авна.
- б. Сонгосон хариу чинь хэдэн хувийг эзэлж буйг тооцож үз.
- в. Хэрэв:
 - 70-80 хувь бол сайн
 - 81-ээс дээш бол маш сайн гэж ойлгож болно.

-За би чамайг Амнаас үг гарна, ажлаас ухаан гарна гэж үнэллээ. Чи өөрийгөө хариулсан хариултынхаа хувиар зааврын дагуу үнэлээрэй. Дуугаа дуулаад харь даа. Чи ч уг нь дуулах удамтай л хүн дээ...

Ганаа баяртайгаар гэрийн зүг ергүүлэв.

Монгол улсын хөдөлмөрийн баатар, ардын уран зохиолч Л. Түдэв “Малчин Өгийнд ноён Ө зочлов” баримтат туужаас

... Өупеншоуд нэгэн сонин санаа төрөв.

“Ер нь энэ номадын амьдралын тухай тэмдэглэл бичмээр юм байна шүү. Ядаж л **малынх нь хашаа хороо, тоног төхөөрөмжийн** баримжааг тогтоож тооцоо гаргавал сонин биш үү?” гэж тэр боджээ.

... Өөжий танд юм хэмждэг метр байна уу? гэвэл Өлзийбуянт инээвхийлэн,

- Хэ цэс! Яаж байхав дээ! гэв.

- Тэгээд яаж, юугаар баримжаалж аж ахуйгаа эрхэлдэг байна аа? гэж Өупеншоу гайхав.

- Мод ч байна уу, төмөр ч байна уу, тэр метр гэдэг чинь бас л нэг төвөгтэй эд шүү дээ. Миний метр биенд явж байхад тэр мэтийн илүү юмаар юу хийнэ гэж Өлзийбуянт доогтой маягаар хэлэв.

- Би ойлгохгүй байна, таны метр хаана байна гэнээ гэж Өупеншоуг асуухад,

- Яахав энэ л байна гээд өвгөн баруун гараа сарвалзуулав.

Өупеншоу толгой сэгсэрч,

- Би бас л сайн ойлгосонгүй. Та гараараа хэмждэг юм уу? гэв.

- Тийм ээ! Би гараараа бас заримдаа хөлөөрөө хэмждэг. Уртын хэмжээг бол алдана гэж байхгүй. Харин хүндийн хэмжээнд жаахан алдчихаад байдаг юм. Гэхдээ л жин бан тааруулж болдог юм л даа гэж Өлзийбуянт гуайг ярихад Өупеншоу ноёнтны сониуч зан нь өрвөлзөж,

- Гараараа яаж хэмждэгээ та нэг үзүүлээд өгөөч! гэв.

Өлзийбуянт баруун гарынхаа таван хурууг сарвайлгаад,

- За наашаа хүрээд ир! Би махан метрээрээ энэ төмөр годилыг хэмжээд үзүүлчихье гэхэд нь Өупеншоу ноёнтон ухасхийн хүрч очоод гар утасныхаа жижигхэн голгор нүд шиг юмыг түүн рүү чиглүүлэв.

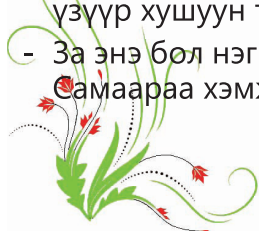
...-За энэ бол алд гэдэг юм гээд Өлзийбуянт хоёр гараа дэлгэн зогсох зуур нөгөө төмөр годилоо алдлан үзүүлээд энэ бол минийхээр нэг алд дөрвөн хуруу годил байна. Таныхаар бол 2 метр 20 санжиметр гэсэн үг хэмээхэд нь Өупеншоу халааснаасаа нэгэн төмөр дэлгэмэл сам гаргаж ирээд өнөөх лоом төмрийг хэмжиж гарав. Саман дээр нь метрийн хуваарьтай байлаа.

- Таны хэмжээг хэмжсэн чинь яг таарлаа шүү. Энэ лоом 2.20 метр урт юм байна. Миний энэ сам 20 сангийн зурлагатай юм гэхэд нь Өлзийбуянт самыг төөлөн үзээд “Нээрээ тийм байна. Миний нэг төө бол хорин санжитай тэнцдэг юм” гэж амандаа бувтнахад Өупеншоу,

- Танд өөр ямар хэмжүүр байна гэж асуув. Өлзийбуянт надад байгаа хамгийн урт махан метр бол хоёр гараа дэлгэн зогсохыг хэлнэ. Үүнийг алд гэдэг юм. Хоёр метр л гэсэн үг. Түүний дараах уртын хэмжүүр минь нэг метр хорин санжи хавьцаа байдаг байлаа. Залуугийн цагт! Одоо бол арай татуу болоо биз. Түүнийг алхам гэдэг юм... Гэхдээ хэмжихэд хүрвэл алхаад үзнээ хө, гэж хэлснээ нэгэн бяцхан цагаан чулууны дэргэд очиж гутлынхаа өсгийг түүнд тулган зогсоод,

- За харж бай! Би алхлаа! Та хэмж! том гээчийн алхаж алцайн зогсоод, гутлынхаа үзүүр хушуун тушаа төмөр годилоор газар зурж,

- За энэ бол нэг алхам газар. Танай хэмжүүрээр бол 1 метр 15 санжи болох болов уу? Самаараа хэмжээд шалгачих гэв...

- Тэгтэл Өлзийбуянт нөгөөх дэлгэсэн гараа тохойгоор нь нугалан дээш гозойлгоод,
- Ингэвэл тохой болно. Тохой гэдэг бол таныхаар 42 санжи болох болов уу?...
- Өупеншоу ноёнтон тэр тухай цөмийг гар утсандаа бичиж авч байгаа тул их л өөг болж,
- Их сайн байна. Танд үүнээс нарийн өөр ямар хэмжүүр байна гэж лавлав.
 - Надад одоо энэ саравгар таван хуруу л арай нарийсгасан хэмжүүр болно гэх үү дээ. Төө гэж үүнийг хэлдэг гээд эрхий, дунд хуруу хоёроо тэнийлгэн үзүүлээд, хорин санжи гэж би түрүүн хэлсэн. Харин мухар төө гэвэл дунд хуруу биш долоовор хуруу тэнийлгэх, сөөм гэвэл долоовор хурууг дунд үеэр нь нугалахад эрхий хуруу энэ хоёрын хоорондох зай багасдаг. За тэгээд хуруугаар хэмжихэд шилжинэ дээ гэж өвгөн ярьснаа долоовор хуруугаа гозойлгон,
 - Энэ бол нэг хуруу! Үүний бүдүүн нь залуу явах цагт бараг 2 санжи байлаа. Одоо арай л хүрэхгүй болов уу? гэснээ хоёр хуруугаа эгнүүлэн гозойлгож, дөрвөн санжи, гурван хуруугаа нийлүүлэн гозойлгож зургаан санжи гэв. Өупеншоу хэмжиж үзээд самаараа үсээ самнах зуур "Яг таарч байна. Таны махан метр барагтай бол зөрөө гарч алдахгүй юм байна. Гүүд, гүүд!" гэв.

Үг Төрийн шагналт зохиолч Д.Төрбат

Ая Б.Пүрэвсүрэн

МАНАЙ АДУУ

Хулангийн сүрэг шиг хул адуу
Хуйлрах салхи шиг хээр адуу
Уургалж барихад ороо ч бий
Унаад мордоход жороо ч бий
Зүс зүс нь бүрдсэн
Зүр хүлгийн шинжтэй
Саран дэвсгэртэй хас тамгатай
Шагай шиг хэдэн адуу
Манай адуу

Тахийн удамтай хонгор адуу
Талын салхи шиг зээрд адуу
Ухаа хонгорын удам ч бий
Улсын наадмын түрүү ч бий
Зүс зүс нь бүрдсэн
Зүр хүлгийн шинжтэй
Саран дэвсгэртэй хас тамгатай
Шагай шиг хэдэн адуу
Манай адуу

Хангайн буга шиг халиун адуу
Хааны хүлэг шиг загал адуу
Буруу зөвгүй номхон ч бий
Булгиж бусгах омголон ч бий
Зүс зүс нь бүрдсэн
Зүр хүлгийн шинжтэй
Саран дэвсгэртэй хас тамгатай
Шагай шиг хэдэн адуу
Манай адуу

8. АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. Аварзэд,Ү. Содной,Т. *Монголын нүүдлийн соёл иргэншил бэлчээрийн мал аж ахуй*
2. Адъяа,Ю. Пүрэв,Б. Тулга,Г. (1998). *Малчин өрхийн аж ахуйн бүтээмжийг дээшлүүлэх зарим боломж. Эрдмийн бичиг.*¹ 1. Өгүүлэл. УБ: ХААИС. 3-10 хууд. Монгол.
3. Намхайнямбуу,Ц. *Хөдөөгийн талаарх хорин бодол*
4. Намхайнямбуу,Ц. (1988). *Хонины хишиг*. УБ.
5. Нилбаатар,Ч. (2013). *Хашир малчдын сургамж хэмээх хууч ярианы тэмдэглэл*. УБ.
6. Сүхбаатар,Ц. *Монголын хөдөө аж ахуйн салбарын хөгжлийн хэтийн төлөв, тулгамдсан зорилтууд*. (2002). Монгол Улсын хөгжлийн судалгаа. ¹1. УБ: ШУА-ийн Үндэсний хөгжлийн хүрээлэн. 113-126 хууд. Монгол.
7. Төмөржав,М. (1998). *То вангийн сургаал ба Монголын нүүдлийн мал аж ахуй. Эрдэм шинжилгээний бүтээл*. ¹29. УБ: ХААИС. 10-15 хууд. Монгол.
8. Түдэв,Л. (2009). *Малчин Ө-гийн ноён Ө зочлов*. УБ.
9. Үндэсний цахим өв академи. (2011). *Үндэсний нэвтэрхий толь*.
10. <http://www.pasture-vet.org.mn>

ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН
ҮЙЛДВЭРЛЭЛД
ШИНЖЛЭХ
УХААНЫ ОЛОЛТ
НЭВТРҮҮЛЭХ ТӨВ

Монгол Улс
Улаанбаатар хот-15141
Чингэлтэй дүүрэг #60/1 байр
Утас/факс: 976 70118087
Вэб сайт: <http://www.naec.mn>
И-мэйл: info@naec.mn

ОЛОН УЛСЫН
ХӨДӨЛМӨРИЙН
БАЙГУУЛЛАГА

НҮБ-ын байр, Өрөө 209
Нэгдсэн үндэстний гудамж
Сүхбаатар дүүрэг
Улаанбаатар 14201,
Монгол Улс
Утас: 976 11 320624
Факс: 976 11 320625
<http://www.ilo.org>
